

Тетяна Корсунська народилася у Дніпропетровську. З 1999 року живе у Німеччині. Пише вірші та прозу. Документальна повість «Моє прізвище Бронштейн» написана у стилі артіфакти і розповідає про єврейського хлопчика, який пережив німецьку окупацію в Україні у роки Другої світової війни. Через 80 років після описаних подій Тетяна Корсунська збирає і відновлює важку, але життєствердну історію свого батька і людей, які його рятували.

Знаюмлячись з життєвим шляхом Арона Бронштейна, ми відкриваємо для себе не лише окрему історію однієї людини, але й уроки моралі, толерантності та здатності протистояти злу. Особливо актуально це зараз, коли Український народ у боротьбі проти російської агресії захищає своє право на існування та вибір власного шляху розвитку.

Книга, яку ви тримаєте – це розповідь-нагадування для нас про те, що ми ніколи не повинні забувати нашу спільну історію, що людська солідарність є найсильнішою зброєю у боротьбі з несправедливістю, і що ми разом зможемо побудувати майбутнє, де людська гідність та мир стануть фундаментом нашого існування.

Ігор Шутак, кандидат історичних наук,
директор Українського інституту вивчення
Голокосту «Ткума»,
член Ради директорів UJE (Канада)

М. Корсунська

Моє прізвище Бронштейн

Тетяна Корсунська

***Моє прізвище
Бронштейн***

Документальна повість

***Вінниця
2023***

ББК 83.3 (4УКР–461)

К-44

На обкладинці картина
художника Бориса Островського
«Розмова з зірками» (акріл, папір)

Видано за фінансової підтримки
Благодійного фонду «Троянда пустелі»
(президент Кор Роос, Нідерланди)

К-44 Т. Корсунська. Моє прізвище Бронштейн.
Документальна повість / Передмова І. Щупак. –
Вінниця: Глобус-Прес, 2023. – 64 с.+ 16 іл.

Документальна повість «Моє прізвище Бронштейн» написана у стилі артфікшн і розповідає про єврейського хлопчика, який пережив німецьку окупацію України в роки Другої світової війни. Через 80 років після описаних подій Тетяна Корсунська по крихтах збирає і відновлює унікальну історію свого батька і людей, які його рятували.

ISBN 978-966-8300-7-09

© Т. Корсунська, автор, 2023
© І. Щупак, передмова, 2023
© Глобус-Прес, переклад на укр. мову,
макет, 2023

Передмова

Життя кожної людини приховує в собі безмежну кількість історій – історій перемог і поразок, любові і байдужості, відчаю та надії. На жаль, більшість таких історій ніколи не стануть відомими широкому загалу, і після смерті їхнього головного діяча підуть у небуття. Проте є історії настільки вражаючі і незабутні, що заслуговують на те, щоб бути передані з покоління у покоління, аби нагадувати нам про силу духу і незламність людської волі – це історії людей, які пережили Голокост. І життєва історія Арона Бронштейна – одна з таких.

Ця книга – свідчення про життя єврейського хлопчика, якому вдалося вижити в страшні роки Голокосту. У 1939 році у Вінниці проживало понад 33 тисячі євреїв – третина від усього населення міста. Після початку Другої світової війни частині з них вдалося евакуюватися, проте переважна більшість опинилася у гетто та зрештою була знищена під час масових розстрілів у рамках «остаточного вирішення єврейського питання». На 1943 р. Вінниця була проголошена «вільною від євреїв». Арон Бронштейн став одним із небагатьох, хто зміг врятуватися і зрештою повернутися до мирного життя. Пройшовши крізь страшні випробування Другої світової війни, втративши своїх сестер, батька і мати у полум'ї Катастрофи, він зумів зберегти не лише своє життя, але й людяність і віру в людей.

Арон Бронштейн залишив після себе фрагменти спогадів та відео-інтерв'ю, які стали основою цієї розповіді.

Його донька, відчуючи велику відповідальність перед спадщиною свого батька, взялася викласти його життєву історію на сторінках цієї книги. Проте ця оповідь – не просто подорож у минуле окремої людини. Це пам'ять про ціле покоління людей, яке змушене було існувати в умовах війни і геноциду та боротися за своє існування. Це пам'ять про безліч невинних життів, знищених нацистським режимом. Особливо актуальною ця тема здається сьогодні, під час повномасштабної російсько-української війни, коли мільйони українців опинилися у схожих умовах. Мільйони українців, яким у XXI-му сторіччі тепер вже нова тоталітарна ідеологія – рашизм – відмовляє у праві на існування.

Але разом з тим, ця розповідь є свідченням про виживання, відродження і надію, вшануванням пам'яті тих людей, які в страшних умовах війни намагалися врятувати Іншого. Мова йде про Праведників народів світу – неєвреїв, які ризикували власним життям і життям своїх рідних, щоби врятувати євреїв від знищення нацистами. Сьогодні саме Вінниччина – батьківщина Арона Бронштейна – посідає перше місце в Україні за кількістю Праведників народів світу, які здійснили свій подвиг на території цієї області (понад 18% від загальноукраїнської кількості). Серед них опинилися і герої цієї книги – декілька українських родин, завдяки яким 10-річний Арон зміг вижити.

Тож знайомлячись з життєвим шляхом Арона Бронштейна, ми відкриваємо для себе не лише окрему історію однієї людини, але й уроки моралі, толерантності та здатності протистояти злу. Особливо актуально це зараз, коли Український народ у боротьбі проти російської агресії захищає своє право на існування та вибір власного шляху розвитку.

Книга, яку ви тримаєте – це розповідь-нагадування для нас про те, що ми ніколи не повинні забувати нашу спільну історію, що людська солідарність є найсильнішою зброєю у боротьбі з несправедливістю, і що ми разом зможемо побудувати майбутнє, де людська гідність та мир стануть фундаментом нашого існування.

Ігор Щупак, кандидат історичних наук,
директор Українського інституту вивчення
Голокосту «Ткума», директор Музею
«Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні»

МОЄ ПРИЗВИЩЕ БРОНШТЕЙН

Світ незворотний, і те, що не вилучено сьогодні, не буде отримано завтра. Більш того, отримати можеш тільки ти. Покласти на іншого не можна, тому що він не має твоєї темряви, а вилучити можна тільки з своєї темряви, – у кожного власна темрява.

Мераб Мамардашвілі, філософ

**Щира подяка за співпрацю
Меморіальному комплексу історії Голокосту
«Яд Вашем» (Єрусалим, Ізраїль)**

**Дякую Фонду Спілберга «Shoah Foundation»
за надані відеоматеріали**

**Глибока подяка за підтримку
Вінницькому Благодійному єврейському центру
«Хесед Емуна», а також Вінницькому обласному
товариству єврейської мови та культури**

**Особлива подяка Голові Вінницького осередку
Національної спілки письменників України
Вадиму Миколайовичу Вітковському,
а також журналістці АТ «НСТУ» Вінницького РД
Ользі Орел за підтримку ідеї створення цієї книги**

– Естер, чи чуєш ти спів листя, що опадає?

– Чую, бабусю.

Оченята мого чада сяють іскринками щастя. Вона із захватом ворухить купки придорожного листя.

– Заспівай-но мені, Естер, їхню пісню.

– Добре, бабуська: «Шу-шу, шу-шу – шу, шу, шу, шу», – співає онучка, розмітаючи гумовими чобітками знецінену валюту осені.

Я згадую, як півгодини тому вона категорично відмовлялася взувати ці чобітки. Аргумент був переконливий: «Бабусю, вони занадто рожеві, як у Бебі!».

Ми удвох повільно йдемо назустріч ще теплому сонечку та новому дню. Есті підстрибує, аби зловити кленовий листок на льоту та сміється. Здається, що її дзвінкий сміх розбризкується, як фарба з пульверизатора, на сяючі золоті порошинки, на уривчасті вдихи-видихи листя, що відшелестіло, розсипається в зеленій траві і летить навздогін за трамваєм, який стрімко промчав десь поруч.

Ось воно – несподіване щастя у миті осені 2022-го року.

Книгу про батька було практично закінчено у грудні минулого року. Але сумніви та якісь смутні передчуття не дозволяли мені завершити її повністю. Здавалося, що я не визначила чогось надважливого, того, що і сама до кінця ще не розуміла. Гадала, що час для моєї книги вже втрачено. «Стільки написано на тему Голокосту, чи потрібна ще одна книга, чи буде актуальною вона, чи вона вкриється пилом на дальній полиці якоїсь шкільної бібліотеки?», – промовляв мантру невпевненості мій внутрішній голос.

23 лютого 2022 року я поїхала до єврейського пансіонату в курортне містечко під назвою Бад Кіссінген. 24-го рано вранці сусіди повідомили про напад Росії на Україну.

Пам'ятаю, як в перший момент я натягнула ковдру вище, заплющила очі і вирішила спати далі. Адже це просто страшний сон. Такого не може бути. Ніколи. Ось прокинуся – і світ повстане таким, як раніше. Це просто якийсь збій програми. Адже насправді війна між Росією і Україною неможлива. Нemoжлива...

Наступні дні в Бад Кіссінгені перетворилися для мене на справжні тортури. Мені здавалося, що якби я опинилася вдома, то могла б усе змінити, всім допомогти. Я гуляла затишним німецьким містечком і уявляла, що ось зараздесь в Україні гинуть люди. Просто так. Просто тому, що хтось натискає на кнопки і крутить жорна, перетираючи людські життя в пил та попіл.

Повернувшись до Ганновера, я дізналася, що на центральному вокзалі організовано групу волонтерів, які допомагають українським біженцям. Коли опинилася там... Це були не кадри кінохроніки. Ні. Це був потік лиха і страждань, реальних людей – жертв жорстокої війни. Обличчя дітей та дорослих були змучені, розгублені, спустошені. Обличчя, що такі різні в щасті, але схожі – в біді. Я зали-

шилася на вокзалі. Надовго. Іноді записувала якісь епізоди для пам'яті.

Недописана книга про батька у волонтерських буднях відійшла на задній план. Одного разу при черговому перезавантаженні комп'ютера на екрані з'явилося фото родини Станіславових, які зробили чимало для порятунку мого батька. Зі знімка 1950 року, мирного року, на мене дивилися ясні і красиві обличчя.

Стара фотографія далекого повоєнного світу з'явилася як нагадування про несплачений борг. Я повинна розповісти про подвиг людей, які ризикували своїм життям заради порятунку єврейського хлопчика. Тому що це не можна забувати. Мені раптом відкрилося нове усвідомлення невидимого, але міцного зв'язку часів і подій колишньої та сьогоденної війни.

Глава перша

Аеропорт Бен Гуріон. Грудень 1995 року. У натовпі вирізняється чоловік зі шрамом. Він не встигає за групою репатріантів, які прилетіли з України. Як розібратися в цих стрімких потоках чужих людей, незрозумілої мови? Десь там, за усіма перепонами формальностей, його чекає донька з новонародженою онукою. Але зараз потрібно подолати реєстрацію в'їзду на ПМП до Ізраїлю. Він втомився. За день здійснив два перельоти, спочатку з Дніпропетровська до Києва, звідти до Тель-Авіва. Чоловік міцно стискає під пахвою портфель з документами, в долоні – пляшечка з нітроглицерином. Молода смаглява дівчина з «Сохнута» насилу вимовляє питання стандартної анкети російською мовою:

- Ім'я?
- Арон.
- Прізвище?
- Бронштейн.
- От-чество, о-те-че-ство, – намагається вона прочитати по складах незрозуміле російське слово.
- Моє по-батькові майже співпадає з новою батьківщиною – Ізраїль. Я – Арон Ізраїлевич Бронштейн.
- Воювали?
- Ні.
- Ви були в партизанах? В евакуації?
- Теж ні.
- Ви були у концтаборі? У гетто?
- Ні, не був...
- А звідки у вас цей... – дівчині важко підібрати слова, і вона вказує пальцем на його жахливий шрам.
- Це, коли я... коли... я мусив поніверятися... – намагається пояснити чоловік зі шрамом.

Але дівчина роздратовано перебиває:

- Що? «Поневірятися»? Що це таке «поневірятися»?
- Ну, мені довелося жебракувати, я...
- «Жебракувати»? Що це означає? У нас немає такого пункту в анкеті. Ви не є жертвою Голокосту, проходите далі.

Чоловік зі шрамом зітхає з полегшенням і збирається йти далі.

Але цієї миті до них підходить старша співробітниця. Вона добре володіє російською, без акценту.

– Ні, ні, стривайте. Будь ласка, розкажіть, де ви знаходились упродовж війни.

– Я дійсно поневірявся, жебракував, Рятувався втечею, укривався від німецьких облав та розстрілів. Але це довга історія.

– Нічого, розкажіть усе по порядку. Ось тут сідайте. Попийте води...

Новий репатріант дістає таблетку, звичним рухом кладе її під язик.

– Я розповім. Зачекайте... Коли почалася війна, мені було 10 років. Моя родина жила у Вінниці. Загинули усі. Я дивом залишився живим, переховувався, сподівався знайти старшу сестру. Рятувався від фашистських акцій, весь час тікав... А шрам? Це сталося влітку 1942 року...

Так розповідав батько про прибуття на Землю Обітовану.

Глава друга

Боюсь розп'яття книжок записних.
В них почерк тата й нотатки мами,
І номери знайомих, рідних,
Яким вже не відправиш телеграми
В минуле чорно-білого кіно,
Де інтерфейсом – «двушка», трубка, будка...
І ніч легка, і так наївно-чутно
Відчинено липнєве те вікно.

Добре пам'ятаю один день у липні 1969 року. Мої перші шкільні канікули. Поїзд з Євпаторії прибував до центрального вокзалу Дніпропетровська. Це був особливий потяг, в ньому поверталася додому друга зміна піонерського табору імені Гагаріна, усі 32 загони. За вікном – промислові підприємства і труби, труби, труби – візитівки індустріального центру України.

Ранок у плацкартному вагоні: метушня, дитячі голоси, крики провідниць, які збирають білизну і запахи, звичні запахи потягів того часу – незабутній коктейль вугільної кіптяви, хлорки, сечі, зубної пасти.

Вперше я розлучилася з мамою і татом на такий тривалий термін.

Тому того ранку нетерпляче вдивлялася в обличчя велелюдного натовпу, намагаючись знайти своїх батьків. Он вони! Ура! Вистрибую з вагона, біжу, біжу. Але що це? Мама помітно погладшала (за декілька місяців у мене народиться сестра Олександра, але я тоді не знала про це). А тато? Який же він негарний. Фу, обличчя спотворене шрамом. Як соромно. В усіх дітей – нормальні батьки. А у мене? Я спантеличено мовчу. Цей шрам, він, здається, був у тата завжди, але після розлуки я вперше звернула

на нього увагу. Моє збентеження тривало якусь мить. І ось уже батько нахилиється до мене, про щось питає. Я чую його голос рідний, оксамитовий, бачу очі, волошкові очі, облямовані густими віями. Вони такі гарні, татові очі, що хочеться пірнути в них, як в море. Це ж він, мій татко! Вішаюся на шию! Мама обіймає мене, цілує, простягає мені морозиво, улюблене «Ленінградське». І ми виходимо всі разом на простору привокзальну площу зі струмочками таксі, різнокольоровими автобусами і кільцевою зупинкою трамваїв.

Ось і наш трамвай, червоненька «вісімка». Усередині біля кабіни водія висить залізна табличка, на ній фантастична назва міста: Карл-Маркс-Штадт. Зараз цьому невеликому саксонському містечку повернули стару назву Хемніц. Я буваю там іноді, провідуючи близьких. А тоді, дитиною, я проводила пальцями по металевій табличці, уявляючи, що десь неймовірно далеко, майже на Марсі, є гарне місто, до якого я ніколи не потраплю. Мені здавалося, що спітнілий вагон дзвенить на ходу: «Ландыши, ландыши – светлого мая привет...».

Через чверть години ми вдома, на проспекті Петровського, будинок 1. Зовсім поруч металургійні підприємства: старенький завод імені Петровського (в народі його називають по-старому «Брянкою») і величезний імені Леніна тут же смородливий «Коксохім», а поруч деревообробний комбінат – ДОК № 5, де тато працює головним технологом.

Увечері ми з мамою зрошуємо петунії на балконі. Наш будинок стоїть прямо біля дороги з шестирядним рухом в одному з найгучніших і найзагазованіших районів міста. За вікном деренчать трамваї, гуркочуть, долаючи крутий підйом на гору автобуси і автомобілі. Я потай наважуюсь запитати маму про те, що мене мучає: «Звідки у тата цей

шрам на обличчі?». Вона вперше розповідає мені про минуле батька: «Його родина до війни жила у Вінниці, вони не змогли евакуюватися. У тата було дві сестри Таня і Маня. Він був молодшим, його називали «мізинікел», в перекладі з їдиш означає «мізинець». Тебе на честь татової сестри назвали Танею. Коли всіх розстрілювали, мама прикрила молодшого сина своїм тілом. Вночі він виповз з-під трупів і втік. Йому тільки щоку прострелили. Пізніше хлопчику довелося стати безпритульним втікачем. Якись люди йому давали прихисток, допомагали переховуватися. А батько й досі сподівається, що старша сестра залишилася жива, шукає її».

Багато років я прожила з цією версією татової історії. Думаю, і мама тоді не знала усієї правди. Обставини батькових поневірянь в роки війни спливали тільки в кінці вісімдесятих. А тоді в життєвих буднях, в роботі, навчанні, ми не розпитували його про минуле.

Нещодавно ми з сестрою обговорювали питання: чому батько не ділився з нами історією свого порятунку. Одна з найбільш очевидних відповідей: він не хотів, щоб його жаліли, та й важко згадувати і розповідати про минуле, переживаючи його знову і знову. У нас було щасливе дитинство в дружній родині маминої рідні. Я була першою онукою. Напевно, мене по-особливому любили. Та й запам'ятала я більше, ніж сестра і кузини, тому що була старша за всіх. Свята відзначалися великими компаніями, збиралося 25-30 людей. Це були родичі мами і друзі батька. Він брав гітару. Як я любила слухати тата. У нього був гарний голос, баритон. Крім того, він був надзвичайно артистичним. До одруження співав солістом у хорі, грав у драмтеатрі. Я пам'ятаю, як він вчив мене читати вірші, робити правильні наголоси. До речі, тато знав напам'ять майже всю шкільну програму. Музичні інструменти засво-

ював швидко. Умів і на баяні зіграти. А коли вдома з'явився фортепіано, тато на льоту підбирав будь-які мелодії. Душа компанії і водночас дуже скромна і сором'язлива людина. Як це в ньому поєднувалося?

Я вже навчалася у технікумі, і якось за вечерею тато сказав: «Сьогодні на зборах директор зачитав лист від твого класного керівника. Дякували за виховання доньки. Це точно про тебе писали? Усі плескали. Мені, якось, ніяково було».

Глава третя

Історія створення книги вже сама по собі незвичайна. Напередодні 90-річчя мого батька я вирішила написати про нього у Фейсбуці. Це був пізній вечір 3 березня 2021 року. Я намагалася вилучити з пам'яті якісь уривки спогадів про його минуле в роки війни. Згадала про стару папку, яку я ніколи не відкривала. У ній зберігалися документи моїх батьків. Папка потрапила до мене після смерті мами в 2012 році. Втрата мами була важкою, тоді не було сил розбирати старі папери. Пізніше з'явилися інші тривоги. Все здавалося, що коли-небудь, у безтурботному завтра я розгребу ці завали. І ось пожовклі листки з віддрукованими текстами в моїх руках.

Батько писав ці спогади 1991 року, тридцять років тому, писав для того, щоб віддячити своїм рятівникам. Я пам'ятаю, як він тоді чомусь кілька разів їздив до Вінниці, щоразу повертався з новим інфарктом. Згодом йому знадобилася термінова операція на серці. В кінці 1995 року він вилетів до Ізраїлю, де і було проведено складну операцію. А на початку 90-х, він наполегливо шукав документи, свідчення очевидців.

В оформленні документів величезну допомогу батькові надавала дослідниця Голокосту у Вінницькій області Фаїна Абрамівна Винокур, кандидат історичних наук, заслужений працівник культури, працювала заступником директора Державного архіву Вінниці. За сприяння Фаїни Абрамівни батькові вдалося зібрати чимало матеріалів, завдяки яким семеро людей ушановані званням Праведників народів світу. Ця книга пишеться як данина пам'яті цим відважним людям.

Усю ніч я читала татові спогади, а після записувала його історію. Коли усе було готове, подивилася у вікно.

Світило сонце, був вже пізній ранок, пів на десяту. І я відчувала, що дуже хочу спати. Прокинулася вдень. На моїй сторінці у Фейсбуці відбувалася шаленна реакція: лайки, коментарі, поширення. До мене звернулися журналісти з «Вінницької газети», написали діти родини Праведників народів світу Станіславових, відгукнулися журналісти з телебачення і, найдивніше, директор Вінницького єврейського музею Леонід Трахтенберг. Він розповів мені, що в музеї є окремий стенд, де розповідається драматична історія мого батька та його рятівників. Надалі ми дуже потоваришували з Леонідом, він підтримав ідею написання книги. Незабаром мене запросили на он-лайн конференцію, присвячену дню Праведників народів світу. Виявилось, що у Вінницькій області мешкало вісімнадцять відсотків українських Праведників народів світу, тобто майже п'ята частина від загальної кількості громадян, які отримали це почесне звання в Україні.

У листопаді 2019 року у Вінниці відкрили пам'ятник Праведникам народів світу.

На жаль, не всі люди, які рятували євреїв, нагороджені цим званням. Причин тому чимало. Не усі жертви Голокосту пережили війну або померли після війни. Отже нікому було займатися поданням необхідних документів. Ще одна причина полягала у тому, що зібраних відомостей виявлялося недостатньо. Так вийшло і у батьковому випадку. Він надав письмове свідоцтво, що Ксенія Трифонівна Подолян рятувала його від німців та довідку про її участь у партизанському підпіллі. Та для визнання її Праведницею народів Світу не вистачило інших свідчень.

Єлизаветі Василівні Станіславовій це звання було присвоєно посмертно.

Я дізналася, що у Вінниці живе її дочка Валентина Михайлівна Галкіна, яка теж рятувала мого батька. Навесні

1943 року 14-річня Валя разом з 16-річною сестрою Ніною привели скаліченого хлопчика до себе додому. В їх родині він прожив майже три місяці. .

Я докладно опишу пізніше історію родини Станіславових. А поки отримую новий бонус. Журналістка Ольга Орел запропонувала влаштувати телеміст з Валентиною Михайлівною. Це було дивовижно і зворушливо. З екрану на мене дивилися очі – сама доброта. Така казкова старенька кругленька пані, надзвичайно мила. В якусь мить я усвідомила, що її родина у роки війни захищала моїх рідних, яких я ніколи не бачила. Заплакала...

Нас розділяли тисячі кілометрів, а з'єднував супутниковий зв'язок. Нас об'єднали спогади про батька. Валентина Михайлівна єдина знала щось дуже важливе, невідоме мені. В її свідомості жили дві єврейські сестрички та їхній брат. Вона їх знала і пам'ятала. А я – ні. Навіть світлин батькових рідних не залишилось.

Ніна і Валя Станіславови вчилися в школі з старшими сестрами тата – Танею і Манею. Їх пов'язувала міцна дружба. Я спитала тоді:

– Які були вони, Таня і Маня?.

– Гарні, так. Ти на них схожа, – відповіла Валентина Михайлівна.

І я розплакалася ще більше...

Та все ж таки зібраних мною матеріалів було недостатньо. Тато писав про події, які пов'язані з його поневіряннями з весни 1942 року до визволення Вінниці навесні 1944 року. А що ж було раніше? Як загинула його родина? Як він вижив? У своїй публікації в Фейсбукці я описала ті події, складаючи пазли уривчастих спогадів. Мій син говорив, що я написала не усе правильно, бо дідусь, колись розповідав щось інше. Але як дізнатися правди?

Запитати, здавалося, було ні в кого. Я згадала, що в Ізраїлі у батька брали відео-інтерв'ю працівники Фонду

Спілберга. Копія цього відео зникла при переїзді. Мені довелося звертатися за допомогою до різних організацій та приватних осіб. Сподівалась на відгук. Надходили невизначені відповіді, обіцянки. А час минав.

Я зважилася написати запит в «Яд Вашем», попросила допомогти віднайти копію відео-інтерв'ю. Відповідь прийшла через декілька тижнів. Мені повідомили контактні дані архіву Фонду Спілберга. Через два дні я отримала доступ до інтерв'ю. І ось на екрані... я знову плачу... це важко описати, адже тата вже так давно немає. Він тяжко хворів, помер раптово, несподівано, ми тоді багато чого не встигли. А тут батько живий, обличчя молоде, рідне, виразні очі, рухливі густі брови, його руки виразні і міцні, сорочка, вже старенька блакитна сорочка, знайома мені до останнього гудзика. За спиною батька – наші старі румунські книжкові полиці з багатотомниками літературної класики, з коричневими томами Шолом-Алейхема. Зверху в шафі стоять великі кобальтові чашки, подаровані батькам ще на весілля. Ці чашки разом з батьками переїжджали з України до Ізраїлю, згодом до Німеччини. Зараз вони стоять у мене в шафці. Батьків вже давно немає. А чашки цілі...

Журналістка оголошує: «Сьогодні 23 грудня 1997 року. Ми знаходимося в Єрусалимі, в квартирі Бронштейна Арона Ізраїлевича...».

Так я отримала інформацію, якої бракувало для книги. Дякую Фонду Спілберга «Shoah Foundation», створеному в 1994 році, дякую спонсорам цього фонду всім тим волонтерам, які змогли зібрати 52 тисячі відео-інтерв'ю жертв Холокоста з 56 держав на 32 мовах. Це – статистика, великі цифри, а за ними крихти страшної історії.

Одна з цих крихт – історія мого тата. Та тільки слово «жертва» не бачу поруч з моїм батьком. Для мене це важливо. Для мене він – герой.

Глава четверта

Мені не просто було сгрупувати весь матеріал цієї книги. Тому вирішила, що татова розповідь з відео-інтерв'ю та письмові документи будуть синхронізовані за хронологією. Іноді я буду вставляти мої спогади, які зможуть доповнити картину конкретних подій.

Із відео-інтерв'ю батька

Ви питаєте мене про родину?

Ми жили дуже скромно. Батько – Бронштейн Ізраїль Пейсахович народився 1900 року. Він походив з релігійної родини, співав у синагозі. І батько його, і дід були, здається, теж канторами. На всі релігійні служби мій батько ходив обов'язково. А на життя заробляв ремонтом годинників. Ми знімали крихітний будиночок на вулиці Верхарна у господаря на прізвище Терехов. Це була "російська" вулиця і ми, єврейські діти, завжди товаришували з сусідськими дітьми. Ніяких національних зіткнень не виникало. Мама була на рік молодша за батька, займалася господарством, дітьми. Її звали Хайна Мойшівна, дівоче прізвище Поліщук. Я дізнався точні дати народження батьків вже після війни, коли відновлював своє свідоцтво про народження. Дві мої старші сестри народились одна за одною через рік. Звали їх Таня і Маня. Напевно, були у них єврейські імена – Туба і Міріам. Але я цього не пам'ятаю. Батьки між собою говорили на ідиші. А з нами завжди російською. Пам'ять дивна штука. Стільки років минуло. Вже 46, здається, як немає моєї родини. А я тут, в Ізраїлі згадав наші пісні на ідиші та всі молитви на івриті. Пам'ятаю, як готувалися до Пейсаху, як чекали Хануку, щоб отримати святкові монетки.

Дідусів та бабусь у нас з обох сторін не було. Петлюра, денікінці постаралися. Були якісь родичі у Сквирі, пам'ятаю, що хтось поїхав ще до революції в Америку. А ще пам'ятаю брата мого діда, який жив у Калинівці. Він теж займався ремонтом годинників. Я розповім про те, як він загинув пізніше. Ще були деякі дядьки та тітки¹, які жили поруч, і двоюрідна сестра Берта, яка дружила з сестрою Танею. Вони були однолітками.

Мене як молодшого і єдиного сина дуже любили, Мама була красивою та доброю.

Я дуже любив вчитися. Школа, моя школа № 9, була святом для мене. Домашні завдання – це святе, я виводив кожну літеру ретельно та охайно. Був активним, навіть виступав – співав зі сцени.

Глава п'ята

Із відео-інтерв'ю батька

Перші дні війни... про окупацію Вінниці написано чимало. І про знищення вінницьких євреїв теж. Я розповім вам, як бачив війну 10-річний хлопчик, дуже добре пам'ятаю, як це було.

Задовго до початку війни у місті стали з'являтися євреї-біженці з Польщі. Тому чутки про звірства німців вже ходили містом, незважаючи на те, що в газетах після підписання пакту Молотова – Ріббентропа про це замовчували. А ще згадували охайних і освічених німців при окупації Вінниці у Першу світову війну. Високоосвічена нація, мова так схожа на ідиш. Культурний народ — Гете і Шиллер, Бах і Моцарт. Взагалі людям властиво не вірити у погане. Завжди чомусь здається, що чужа біда — далека біда, десь там, з кимось, не зі мною. Знали б ці люди, що їх очікує у майбутньому. Напевно, тікали б якнайдалі. У мене і зараз мороз по шкірі, коли я згадую про це.

Наш батько одразу запропонував евакуюватися. А мама не наважувалася на такий крок.

«Куди нам їхати з трьома дітьми? І як?». Справа у тому, що вінницька залізнична станція не була вузловою, потяги на ній не формувалися. Потрапити на потяг великій родині було майже неможливо, ешелони йшли переповнені біженцями. З міста у першу чергу органи влади евакуювали підприємства. Хтось їхав на возах і навіть йшли пішки. Але часу... часу катастрофічно не вистачало. Вже 19 липня німці увійшли до міста.

Багато червоноармійців загинуло при відступі, запеклий бій був біля мосту. Гуркотіло цілу ніч, і ми схо-

валися у погребі. А на ранок по місту вже марширували у новеньких мундирах німецькі солдати.

Порядок стали наводити швидко. Складали списки жителів, з перших днів велася попередня підготовка до «вирішення єврейського питання». Вже у серпні ходили чутки про розправи над євреями. І з кожним днем ситуація загострювалася. У місто прибула спеціальна група для розстрілів. Вона називалася «айнзатцкоманда», і складалася не лише з німців, а й з прибалтів та поляків. Одного дня наш тато вийшов з дому і більше ми його не бачили. Тоді людей могли хапати прямо на вулиці і вбивали при найменшому опорі. Тато був віруючою людиною. Так, я говорив про це, він виглядав як єврей, носив бороду, лапсердак, кіпу. Де і як його вбили мені невідомо².

Ми з мамою і сестрами переїхали на квартиру дядька у центрі міста. Того осіннього дня нас зібрали на площі поблизу вулиці Коцюбинського, поруч із фабрикою Володарського. Там був великий сквер, огорожений парканом. Навколо стояли озброєні люди, чомусь у протигазах. У метушні сестру Таню і кузину БERTУ ми втратили, але потім побачили, що їх вже затягують в машину³. Шум, плач, зойки. Мама не розгубилася, підійшла до солдатів і звернулася до них польською мовою. Вона пояснювала, що ми тут випадково опинилися, що ми — не євреї, а поляки. Треба сказати, що ми не були достеменно схожими на євреїв. І маму, мене і сестру Маню відпустили. Ми повернулися до квартири дядька. Вона була вже розграбована і, у будь-якому випадку, залишатися у ній було небезпечно. Тому нам довелося піти до знайомих євреїв, які жили біля вокзалу, недалеко від нашого будинку на вулиці Верхарна.

Увечері сталося неймовірне диво: сестра Таня з кузиною БERTОЮ і тіткою повернулися. Як їм вдалося вряту-

ватися тоді? Тітка віддала свої коштовності за життя дітей. Коли машина з приреченими приїхала до виритих ям, дівчатам дозволили непомітно сховатися у кузові. Вони чули, як сортували дітей і дорослих вже перед стратою, чули постріли. Коли машина повернулася до міста, Таню та БERTУ відпустили³. Пізніше я дізнався жахливі цифри: у вересні 1941 року було знищено 15 000 євреїв.

Глава шоста

Із відео-інтерв'ю батька

А далі? Далі ми прожили страшну зиму. Тепер у мамі на руках залишилось четверо дітей, БERTА з нами⁴. Ми жили в будинку одного єврея, який працював полірувальником меблів. Вдома він з'являвся пізно вночі, і вранці знову йшов на роботу. Його син теж працював на фабриці. Їхня родина дожила до перемоги. Гарні фахівці німцям були потрібні, вони їх нещадно експлуатували. Вже після війни я дізнався про побудований під Вінницею бункер Гітлера. Для такого проекту потрібні були висококваліфіковані спеціалісти. Там євреї і згодились.

А ми дуже мерзли та голодували... Мама у різні способи намагалась знайти їжу. Не було від кого чекати допомоги. Іноді вона бігала на ринок, прикриваючи жовті смужки товстою хустиною. Якщо зустрічала когось, хто викликав підозру, мама піднімала хустку вище. Вона намагалась продавати хоч якісь речі, проте євреям це було категорично заборонено. Дівчаткам вдалось дістати російські паспорти, на жаль, в подальшому це не врятувало їх від арешту. А поки сестри щодня ходили на біржу. Там їм давали роботу.

В квітні вийшов наказ: усім жидам з'явитися на стадіон. Ми з мамою не пішли туди і залишились вдома. Але через кілька днів до нас прийшли німці. Кажали, що це новий сусід повідомив жандармерію, де ми переховуємось. Він був приїжджий, і йому була потрібна квартира. Мама різко закричала, щоб я тікав, тікав швидше. Сама вона втекти не могла. Я чув її наказ. Я не міг їй допомогти, мав виконувати те, що говорила мама. Усе тривало лічені секунди. Ось за вікном німецькі солдати, вони

стукають у зовнішні двері. А я вибігаю у двір через внутрішні двері в іншому кінці будинку і миттєво пролізаю в знайому мені шпарину в паркані. Хтось із німців намагається мене наздогнати. По вулиці, на моє щастя, їде колона автомобілів, танків, підіймаючи стовпи пилу. Я швидко зникаю від переслідування знайомими провулками. Згодом люди розповідали, що мама, коли її виводили з дому, кликала мене. Можливо, це була «вистава» для фашистів. «Ось, мовляв, який неслухняний хлопчик, взяв і втік». А може, то були крики відчаю.

Що було далі? Її помістили до в'язниці. Якийсь час арештованих використовували як робочу силу, а через деякий час вбивали...

Про вінницький Бабин Яр зовсім мало написано. А у ті роки третина жителів міста були євреї. Безліч з них лежать на Літинському шосе у безіменних могилах. Там і нині величезні брили землі. Я був там на початку 1990-х. Нещодавно там встановили скромні обеліски. Один дорослим, а поруч, з яскравими іграшками, квітами, – дітям. І напис на івриті та українською мовою: «Тут знищили дітей – надію єврейського народу». Я також мав там лежати з ними. Але я втік і вижив. Значить, є вона, надія. Жива.

Глава сьома

Із відео-інтерв'ю батька 23 грудня 1997 року

Мені було 11 років.

Я не міг уявити себе без мами.

Не уявляв, що прийде такий день, коли мами не буде поруч.

Я втік, я кинув її одну.

Я не міг їй допомогти...

Весь день переховувався по закутках. Увечері підкрався до будівлі біржі. Мені вдалося кількома фразами перекинутись із сестрами.

– Іди до дідуся в Калинівку, він допоможе, – порадили вони.

Здавалося, що Вінниця – центр пекла, а в невеликому селищі, можна буде сховатися. І, звичайно, ніхто не знав тоді, що саме поруч з Калинівкою споруджували секретний об'єкт «Вервольф» ставка Гітлера, яка охоронялася військами СС.

30 кілометрів до Калинівки я здолав за день. Дідусь, брат мого діда по батькові, був теж надзвичайно релігійним. Я його ніколи не бачив раніше, але він мене впізнав і залишив у себе. У його оселі знаходилося багато дітлахів. Це були сини тих, хто пішов на війну, онуки дідуся. Пробув я там не більше місяця.

Якось на світанку, коли всі у будинку ще спали, в Калинівку нагрянула команда зачистки. Чомусь завжди акції зі знищення євреїв проходили рано вранці. Дідусь став молитися. Німці поволокли старого у двір, а він кричав: «Ось у мене список годинників ваших комараден, я їх відремонтував, годинники лежать там, на столі». Його на розстріл тягли, напівголого, а дід про залишені його ж вбивцями годинники переживав. Такий був дідусь. Усіх дітей теж стали збирати по хатах. Їх розстрілю-

вали прямо біля дверей. Я вискочив у сіни в одній нічній сорочці, босий і без штанів. Прямо переді мною стояв німецький солдат. Несподівано він підштовхнув мене до задніх дверей, які виходили у двір. Це був єдиний шанс на порятунок. Я багато думав згодом, чому солдат так вчинив? Так, зовні я відрізнявся від дідусевих онуків, вони були смаглявими і темноокими, а я пішов у маму – блакитноокий. Ймовірно, він міг подумати, що я не єврей, а місцевий український хлопчик. Проте, німець і часу не мав, щоб мене уважно роздивлятися. Це тривало якусь мить, солдат поспішав, можливо, щоб інші не побачили, що він вчиняє. А може, він не міг більше вбивати дітей...

Розумію, що зобов'язаний своїм життям тому невідомому німецькому солдатові, але навіть його обличчя не встиг розгледіти.

Я вискочив з двору в поле і побіг. Густий туман стелився по землі. Мене помітили і почали стріляти. Я чув регіт, якісь крики і постріли. Мені довелося бігти ще швидше. Нарешті постріли вщухли. Я озирнувся. Дідусева хата була повністю охоплена полум'ям.

Так мені вдалося знову втекти від смерті. І знову я залишився один. У самій лише нічній сорочці я брів полем, мов привид... Ноги, мої ноги врятували мене, та я і досі пам'ятаю, як боляче було тоді бігти босоніж по колючій стерні. Я відчув цей біль лише тоді, коли зрозумів, що мене не переслідують. Вдалині, я побачив стадо корів. Тварин якраз переганяли на вінницький м'ясокомбінат. Пастухи вже пройшли через Калинівку, бачили, що там відбувається і, без слів, зрозуміли, хто я. «Іди поміж коровами», – сказали вони. Я проринув у середину стада, і таким чином до кінця дня ми дійшли до Вінниці. Мені довелося почекати, поки стемніє. Так, у нічній сорочці без штанів, я пробрався до міста, де знайомі дали мені одяг.

Зі спогадів батька (1991 рік)

Подолян Ксенія Трифонівна

Навесні 1942 року на прохання Зінаїди Марківни Цопи мене прийняла Ксенія Трифонівна Подолян прийняла мене в свій будинок по вул. Островського, біля колишньої макаронної фабрики. Ще до мене вона влаштувала на роботу до німецької військової частини двох хлопчиків-євреїв (Сашка та Семена). Вона видавала їх за своїх родичів, вважаючи, що так вони поки будуть поза підозрою.

Ці хлопчики вижили, але знайти їх мені не вдалося.

За розміром мені підійшов охайно випрасуваний одяг її 10-річного сина Володі. Вдень я пас корову Ксенії Трифонівни, намагався рідше з'являтися на очі сусідам. Після голодної зими і стількох поневірянь сите життя здавалося раєм. Але цей рай тривав лише 2-3 тижні. В один з вечорів я втік з її будинку, коли побачив, як якийсь чоловік у цивільному бив біля воріт будинку мою благодійницю, вимагаючи видати мене.

Подолян Ксенія Трифонівна 1909 року народження, партизанка Другої світової війни (посвідчення номер 293594), нагороджена вісьмома орденами і медалями, вдова капітана Радянської Армії Дзюби Івана Івановича. Вона втратила двох сестер, які були закатовані в гестапо за допомогу партизанам. Передчасно пішов з життя її єдиний син Володимир. Вона не нарікає на нинішню матеріальну скруту, але справедливо скаржиться на міську владу, яка допустила руйнування меморіальної дошки партизанам 1941-1942 рр. на будівлі по вул. Островського, 39.⁶

Глава дев'ята

Лист батькові

У дитинстві мені цілком вистачало маминої родини. Я не замислювалася про те, якою була твоя родина, якими вони були – твої сестри, батьки. Чому ти нічого, зовсім нічого не розповідав мені? Так, поки я росла, ти працював і вчився в інституті на вечірньому. Коли сестра Сашенька народилася, мені було майже 9 років. Пам'ятаю, як ти любив з нею вовтузитися, як дбайливо купав її у ванні, і маленьке перелякане тільки завмирало в твоїх руках, а я обережно поливала сестричку теплою водою. Пам'ятаю, як радів Сашиним пісенькам (вона вже в рік чистенько співала «Пусть бегут неуклюже»). Тоді всі сусіди з розчуленням називали дитину Кісюнькіна за її величезні зелено-блакитні очі з довгими віями. Ти був особливо ніжний з нею. А я не ревнувала, можливо, лише трішки; я обожнювала сестричку. Годувала кашею з вівсяного печива з молоком, коли мама вечорами бігала робити уколи дітям. Вона працювала дільничною медсестрою. У будинку на плиті постійно кип'ятився металевий стерилізатор зі шприцами. Антибіотики потрібно було колоти хворим дітям три-чотири рази на день. Отже, коли мама навідувала хворих дітей, я залишалася з Сашенькою.

Мені довелося безліч разів перечитувати твої нотатки, тату. Господи, чому я раніше, поки ти був з нами, не читала їх? Я тільки чула уривки історії про сестру Таню, знала, що ти посилав запити і у Червоний Хрест, і у радіопередачу Агнії Барто «Ищу человека». Тобі відповідали, що ведуть пошук тільки тих, хто точно залишився живий.

Ось лист з Державного архіву міста Вінниці від 01.12.1995 року. У ньому підтверджено, що в документах

міського управління у період окупації серед жителів міста з 25 жовтня 1941 року по 13 лютого 1942 року зареєстровані Бронштейн Туба Ізраїлівна і Бронштейн Арон Ізраїлевич. Минуло півстоліття після закінчення війни, а ти не втрачав надію...

Знайшла зараз чернетки листів на телебачення в передачу «Жди меня». Це були вже в нульові роки, ти їх писав з Німеччини. Там згадувалася історія про те, що якийсь угорський офіцер Шандор начебто закохався в твою 18-річну сестру Таню і врятував її.

І тут відбувається плутанина: ти стверджуєш в інтерв'ю, що сестра Маня прошепотіла тобі, коли ти зустрівся з нею в останній раз, і запитав її про Таню, «йди в Липовець». Ось я зараз і гадаю: чому в Липовець? Це містечко знаходиться на сході від Вінниці, зовсім у протилежному від румунської зони окупації напрямку. І як це пов'язано з легендою про офіцера Шандора. Навіщо йому потрібно було відвозити Таню до Липовця? Та ти чомусь шукав її все життя, виходить, знав більше, ніж я сьогодні.

Так, є питання, на які мені вже ніхто не дасть відповіді. Ось і пишу тобі. У вічність.

Глава десята

Із відео-інтерв'ю батька

Знайомі розповіли мені, що мої сестри заарештовані. Одного вечора, коли колону полонених вели до в'язниці після роботи я наважився наблизитися до Мані. Вона була дуже знесилена, прошепотіла мені декілька слів. Попросила, щоб подруга принесла їй поїсти, а про Таню сказала: «Липовець. Йди в Липовець». Це була моя остання зустріч із Манею.

По дорозі до містечка Липовець зі мною сталося найстрашніше.

Зі спогадів батька (1991 рік)

Нелюд і люди із жабелівки

У степу під Жабелівкою мене схопив озброєний поліцей. Я сподівався, що хтось із селян, що стояли поруч, ось-ось попросять свого земляка відпустити дитину. Але їх переляканий вигляд не залишав надії на порятунк. Мовчазними свідками виявилися і дві жінки, яких поліцей підвозив на підводі. Я зрозумів: це кінець. Але почну по-порядку...

Приблизно в червні 1942 року я, 12-річний хлопчик, йшов з Вінниці до Липовця, куди, за чутками, поїхала моя 18-річна сестра Таня. По дорозі зустрів двох молодих жінок. На їхні питання відповів, що йду із дитбудинку шукати родичів. Жінки навіть чимось мене пригощали. Нас обігнала підвода з поліцаєм, який запропонував підвезти. Мої супутниці були знайомі з ним і погодились. Мені було лячно, і під якимось приводом я відмовився, чим напевно викликав у нього підозру. На розвилці я повернув в інший

бік. На мою біду мені судилося знову зустрітися зі злочасною підводою між селами Гуменне та Михайлівка, де подорожуючі зробили зупинку.

Поліцей одразу мене покликав. Я намагався втекти полем, але він схопив карабін і кинувся за мною. Пострілами та погрозами він зупинив мене, затягнув на підводу, і ми рушили. Ні, спочатку він хотів переконатися, хто я такий. Силою змусив зняти штанці просто перед жінками і хлопчиною, що керував конем. «Я ж казав, що жиденя, а ви – не чіпай хлопчика, Микола», – верещав він радісно. Далі він довго обшукував мене, шукав золото, погрожував, жбурляв мене в канаву вздовж дороги, стріляв повз, лякаючи мене. Всю дорогу він розпитував мене про золото, де ми його ховаємо. Ми проїхали кілометрів десять разом з ним. Навіть тепер, через 49 років здригаюсь, коли згадую ту дорогу смерті. Аби виграти часі за першої ж нагоди втекти, я збрехав йому, що знаю, де у Вінниці зберігаються коштовності. Подальші події засвідчили, що моїм вигадкам він не повірив. Підліток, який керував конем, постійними репліками: «Він все одно втече», – підбурював поліцея не тягнути з розв'язкою. І ось, проїжджаючи через Жабелівку, ми зупинились перед польовою бригадою. Тут було якесь обладнання, здається плуги, сіялки. Поліцей наказав мені зійти і направив на мене карабін. Жінки просили підлітка, аби той їхав швидше звідси. Чітко запам'ятав слова однієї з них: «...жени, бо не можу бачити, навіть як кошеня вбивають, а тут – дитина...». У відчаї я опирався – хапав поліцея за ноги, одяг і благав відпустити: «Дядечку, не вбивайте мене, я хочу жити, за що ви мене вбиваєте?». Ті мої слова запам'ятали свідки. Я кричав так, що втрапив голос. Мій кат ніяк не міг сам впоратись зі мною і покликав по допомогу. За його командою двоє підлітків

з бригади розтягнули мене за руки. Згодом, коли я втопився перетягувати то одного, то іншого – відпустили. Від удару прикладом по голові я впав на землю, ледь підвівся на коліна, як мене обпік спалах пострілу.

Коли відкрив очі, поліція не було. Хтось із спостерігачів жестами показав: «Лежи», оскільки поліцай ще не встиг далеко від'їхати.

Куля, спрямована у скроню, потрапила в щок, але так, що праву частину обличчя всю до зубів мене довелося буквально збирати на плечі, грудях, чолі. Хтось кинув ганчірку і я, обхопивши долонями обличчя, попрямував назад. Моя світла сорочка перетворилась у червону, в сандалях хлюпала кров.

Сонце наближалось до заходу. Я помітив пастухів. Вони не одразу наважились до мене підійти, і... я втрапив свідомість. Мене несли на якомусь рядні по вулиці Мічуріна (тоді Дворській). За мною йшло багато людей, намагаючись в мені впізнати свого, жабелівського, який підірвався на міні (у ті часи це траплялось часто). Коли в своїй хаті місцевий фельдшер робив мені перев'язку, я почув репліку очевидця, який зайшов до хати: «Це Микола розстрілював жиденя». На що фельдшер відповів: «Ти мені нічого не казав, я не знаю, хто цей хлопчик. Треба його негайно відвезти у Вороновицю». Пізно увечері Біліченко Григорій Савович на підводі привіз мене до Вороновицької лікарні. Це він разом із своєю дружиною Горпиною Устимівною і сусідкою Таїсією Степанівною Лебедівською надали мені першу медичну допомогу. Всі вони, на жаль, не дожили до наших днів.

Завершуючи розповідь про Жабелівську трагедію, ще варто додати: всі згадані імена – реальні. Про мого ж ката – поліцай Слободенюка, якого вже немає серед живих, пишу за свідченнями Франца Арсенті-

йовича Лебедівського. Він нині мешкає в Жабелівці за адресою вул. Мічуріна, 3.

В жовтні 1991 року я зустрівся з Віктором Григоровичем Біліченко, 1930 року народження. Він 34 роки пропрацював головою Тростянецького (Тиврівського району) колгоспу. Так, це був син того самого фельдшера Григорія Савовича Біліченка, який врятував мені життя.

Варто було тоді з моєю відправкою трохи затриматися, і міг нагрянути Слободенюк Микола, який жив через дорогу той самий поліцай. щоб завершити своє злодіяння.

Розповідають (Лебедівський Ф.А., Жабелівка, Мічуріна, 3), що Слободянюк біля села Жабелівка власноруч розстріляв єврейську родину і напівживих людей наказав закопати в землю.

Віктор Григорович пам'ятає той трагічний для мене день. Він люб'язно надав мені світлини своїх батьків.

Під ім'ям Гриша мене привезли до Вороновиці. Тільки через 49 років я дізнався, що таке ім'я носив мій благодійник – скромний фельдшер із Жабелівки Григорій Савович Біліченко. Проклинаючи усе життя Жабелівське жахіття, я чимало б віддавав, аби повернути повоєнні роки, приїхати і вклонитися в ноги цій людині. Уявляю, як би зрадів зустрічі Григорій Савович.

Глава одинадцята

Лист до батька

З пам'яті виринають невеликі фрагменти спогадів: якось ти розповідав, що коли тебе, пораненого, везли до лікарні, то зверху на підводі встановили клітки з курами, щоб крізь їхнє кудатання вартові на дорогах не почули твій стогін...

Ще. Це був твій останній день, наша остання розмова. Ти лежав у лікарні, я запитала: «Скажи, що ти пам'ятаєш? Розкажи мені». І ти відповів: «Пам'ятаю, що коли розплющив очі після пострілу, небо стало багряним».

Остання наша розмова. Ти пам'ятав про цей жах до останнього дня свого життя.

У відео-інтерв'ю ти з відчаєм вимовляєш: *«Як я міг забути про це? Навіть, якби я захотів, хіба зміг би? Дзеркала... Вони були скрізь, вони не давали забути. Але я жив...»*.

А як жив той вбивця-поліцай Микола Слободянюк, який відсидів десять років і повернувся до своєї хати, в своє село? Він міг вбити тебе одразу, в полі, але ні, йому знадобились глядачі. Саме тому він проїхав через усе село, і на польовому стані, де працювали селяни, розіграв ту жахливу трагедію. А міг би відпустити дитину.

І ті підлітки, які тримали тебе, які допомагали поліцаю розстрілювати єврейського хлопчика. Де вони? Як живуть їх нащадки? Нащадки співучасників розстрілу? Добре, що знайшлися руки, серця, душі тих, хто приніс тебе до фельдшера Біліченко.

У своєму інтерв'ю ти розповідаєш про зустріч із сином Григорія Савовича – Віктором Григоровичем Біліченко через майже 50 років після тієї трагедії. Віктор Григорович виявився твоїм однолітком. Дуже добре пам'ятав подро-

биці. Я лише тепер дізналась, що за сумлінну багаторічну працю Віктору Григоровичу Біліченко було присвоєно звання Героя соціалістичної праці. В СРСР таке звання свідчило про визнання великих трудових заслуг, а він безсумніву був достойним нагороди.

І того дня, у зв'язку з твоїм візитом 1991 року, Віктор Григорович скликав збори. Там ти розповів односельцям про подвиг його батька...

Кілька років тому трапилася в Ізраїлі зі мною така історія. Мені довелось самій їхати в замовлений по інтернету готель на березі Мертвого моря. Я нервувала, тому що зупинки водій оголошував на івриті. Довелось шукати серед супутників російськомовних пасажирів. Дві милі жінки-пенсіонерки в капелюшках сиділи неподалік і розмовляли російською. Виявилось, що вони їдуть у той самий готель, що і я. Ми розговорились, і вони, між іншим, запитали, звідки я приїхала в Ізраїль. Моя відповідь викликала у них обурення: «Як ви можете жити в Німеччині? Після всього того, що вони із нами зробили, як вам німецький хліб не застрягає у горлі?».

І я відповіла: «Під час війни мого батька врятував німецький солдат, а розстрілював український поліцай. Слава богу, куля потрапила не в скроню, а в щелепу. Йому знесло половину обличчя, проте він залишився живий. Я прожила 40 років в Україні, і український хліб поперек горла не ставав. Оскільки пам'ятала, що на одного українського нелюда знайшлось чимало праведних людей українців, росіян, білорусів, які допомогли батькові тоді вижити. Та хіба не заслуговує світлої пам'яті невідомий німецький солдат, який ризикнув своїм життям, рятуючи єврейського хлопчика?».

Глава дванадцята

Зі спогадів батька (1991 рік)

Лікар Місевич

— Ти єврейчик? — нахилиючись, запитав лікар Місевич, коли мене занесли до лікарні.

Я ствердно кивнув, якимось одразу повіривши йому.

— Нікому не розповідай про це. Завтра будемо оперувати» — тихо додав він.

Наступного ранку я лежав в невеличкій операційній. Переді мною в марлевих масках стояли лікарі: Місевич Володимир Олексійович та його дружина Алфьорова Ніна Михайлівна.

Після операції, яка відбувалась під загальним наркозом, я лежав в коридорі на дивані. Втрата крові викликала спрагу. Не послухав тоді Місевича, дістався до бачка і напився води. Від блювоти розійшлися шви, які якимось стягували обличчя, після чого набули форми прямокутного трикутника з прямим кутом біля спотвореної шиї. Пізніше Місевич обіцяв: «Ось повернуться наші і тоді я тобі, Грицю, зроблю пластичну операцію» (Тільки восени 1947 року, після завершення навчання в Вінницькому ремісничому училищі №3, я наважився на пластичну операцію у вінницькій лікарні по Київському шосе).

Загалом, у Вороновицькій лікарні я пробув близько восьми місяців. Кілька разів мені приносили передачі з Вороновиці. Тоді мене страшенно лякало слово «виписка». Йти було нікуди. На той час у Вороновиці залишались поодинокі євреї-спеціалісти. Вони ще були потрібні окупаційній владі. Шукати цих нещасних для мене було все одно, що шукати вірну смерть.

На моє «щастя», обличчя загоювалось довго. Не хотів заростати свищ, з якого упродовж розмови чи

вживання їжі витікала слина. Термін моєї виписки переносили що раз на «наступний тиждень». Лікарня була переповнена хворими. Сюди привозили з концтабору військовополонених, вочевидь, «списаних», нерідко тифозних, доведених до дистрофії, молодих хлопців — воїнів червоної армії. На моїх очах виснажений військовополонений з вигуком «Мама не хочу вмирати!» — помер. Пам'ятаю його геть схудлі, наче мотузки, руки.

Одного разу після чергового нагадування про звільнення, я заплакав... Місевич дозволив мені пожити на господарському дворі лікарні. Там працювало близько восьми людей. Були і військовополонені, які вижили. Важко кількома словами описати життя мешканців господарського двору, кожний з яких зобов'язаний життям лікарю Місевичу. Чи живі вони тепер: Бойко з Кубані, Хабібুলін з Татарстану, Микола з Росії?

Гадаю, лікарня годувала пацієнтів завдяки невеличкому підсобному господарству. Я намагався сумлінно виконувати все, що мені доручали: пасти телят, овець та свиней, підмітати подвір'я. Періодично жандармерія або поліція влаштовували облави. Лікарня межувала з лісом, де можна було сховатися. Однак після таких облав деякі мешканці зникали, а згодом з'являлись нові. В 70-ті роки Ніна Михайлівна Алфьорова, дружина лікаря Місевича, лікар-гінеколог, розповіла мені, як про облави її попереджали співробітниця жандармерії, яким вона надавала медичні послуги.

Одну з облав я, за підказкою Місевича, пересидів у глибокій кам'яній криниці з металевими східцями. Воду з криниці викачували за допомогою коней та використовували для потреб лікарні. Переховували мене і на горищі за старою шафою з білизною. Іншого разу взимку Місевич на санях відвіз мене до Вінниці. Мені сказав, що їде

по ліки, але повертатись назад до лікарні не дозволив. Через кілька днів я таки повернувся, бо не мав куди йти. Я дізнався, що після нашого від'їзду була облава. Більша частина нашого двору зникла: деяких арештували, інші змогли втекти.

Ранньої весни 1943 року упродовж чергового візиту поліцаїв я через ліс пішов з Вороновиці назавжди.

Доля лікаря Місевича склалась трагічно. Після звільнення Вороновиці він безслідно зник. Виконуючи клятву Гіппократа, лікар надавав медичну допомогу і окупантам. У нього було безліч недобррозичливців серед місцевих жителів, позаяк під час оглядів молоді, відібраної для відправки в Німеччину, він не міг всім видавати фіктивні довідки. Кажуть, що 1944 року його призывали... Куди? У Вороновицькій сільраді в списках учасників Вітчизняної війни його прізвища немає.

Куди зник Володимир Олексійович, не знала і його родина.

Ім'я лікаря Володимира Олексійовича Місевича має бути серед героїв Другої світової війни.

Глава тринадцята

Лист до батька

Татусю, шкода, що я не справжня письменниця. Я б вигадала дивовижну історію подальшого життя Володимира Олексійовича. Спробувати описати сюжетну лінію?

Отже. Німці при відступі змушують російського лікаря йти з ними, погрожуючи у випадку відмови розстрілом дружини і дітей. Володимир Олексійович змушений підкоритись.

На прощання часу не вистачило. Медик стає польовим лікарем і разом із армією, що відступає доходить... до Мюнхена. У квітні 1945 року в місто без жодного пострілу входять американські солдати. Добрий лікар потрапляє в табір військовополонених. В його історію американці не хочуть вірити, але знаходиться свідок, німецький лейтенант, якого російський лікар врятував від ампутації ноги ще у Вороновиці. Американці пропонують йому самому обрати, що йому далі робити. Знаючи не з чуток про сталінські порядки, він розуміє, що його повернення може лише ускладнити життя дружини та дітей. Лікаря визнають зрадником батьківщини, знайдуться улесливі вірнопіддані режиму. Отже дружину і дітей теж можуть запроторити до таборів. Відтак він вирішує поїхати подалі від СРСР.

Доля заносить лікаря Місевича на... іспанський острів Фуерто-Вентура, де він відкриває невеличку клініку...

Ну, щось таке. Можна додати в фіналі каву рано вранці, мовчазну медсестру-іспанку, яка подарувала йому двійко дітей. Їх назвали Ніна (ніño – іспанською «крихітка») та Геннадій...

Добре було б, аби так відбулося? Чи не так?

Глава чотирнадцята

Зі спогадів батька (1991 рік)

Станіславови

Йшов 1943 рік. Десь далеко точилися «переломні битви» Другої світової війни.

Але тут, в окупованій Вінниці, нічого не змінювалося. На вулицях так само жваво марширували німецькі солдати з піснею «ой лі, ай лі...», і так само страхіливо гриміли бруківкою дерев'яні колодки військово-полонених. Втративши притулок у вороновицькій лікарні, я повернувся до рідного міста. Мені допомагали довоєнні знайомі – сусіди Морозови, Терент'єви, які мешкали за адресою: вулиця Верхарна, будинок 30, і батьки мого шкільного друга Анатолія Крушука, які підгодовували мене. Зараз його батько, Крушук Василь Григорович, 1910 року народження, мешкає у Вінниці за адресою: вулиця Новопрорізна, будинок 7. Анатолій Васильович працює головним лікарем у селі Стольне Менського району Чернігівської області.

(В нотатках батька, вочевидь, була друкарська помилка. Як правильно звучить прізвище «Крушук» або «Крашук» мені, на жаль, не відомо.)

Не аби яку матеріальну підтримку мені надавала Броніслава Голуб – дружина завгоспа Вінницького насіннєвого заводу. Броня, єврейка за походженням, вціліла завдяки чоловіку-українцю, який робив усе задля її порятунку. На жаль, з родини Голуб до сьогодні ніхто не дожив.

Тяжко було з ночівлею. Щоб не наражати на небезпеку інших людей, доводилося ночувати в покинутих будинках або на горищах. Затаврований великим

рубцем на обличчі, я одразу привертав увагу перехожих. Завмирав, якщо погляди сторонніх затримувалися, у кожній незнайомій людині бачив поліцейя.

Не пам'ятаю, як опинився в будинку №7 по вулиці Верхарна у великій родині Станіславових. Єлизавета Василівна, мати п'яťох дітей, не злякалася прийняти в свою родину єврейського хлопчика.

У 1917 році дружина офіцера російської армії, який загинув на фронті Першої світової війни Трифона Тетеля, чарівна Єлизавета Василівна у 21 рік залишилась вдовою с маленькою донечкою Людмилою на руках.

З другим чоловіком, Михайлом Станіславовим, єдиним її надбанням було лише четверо дітей: доньки Ніна, Валентина, Ганна та син Аркадій.

Постійно обтяжена турботами про хліб насущний, Єлизавета Василівна то бралася клясти окупантів, то кидалася на чоловіка, звинувачуючи його в невірності, то заспокоївшись, зі сльозами на очах, ставила платівки радянських пісень ансамблю Олександра. Вона завжди вірила в перемогу Червоної армії. У цій високій, худорлявій, дуже рухливій, зовні похмурій і суворій жінці, насправді, було безліч доброти, милосердя та сміливості. У неї знайшов притулок Воробйов Павло Григорович, який втік з полону. Він працював чоботарем. Через роки я дізнався, що людей, які ночували на горищі її будинку, Єлизавета Василівна відправляла до партизанів.

У лютому 1944 року Єлизавету Василівну Станіславову було затримано. Вона загинула у катівнях жандармерії. Хтось із заарештованих партизанів не витримав тортур і видав її. Дуже несправедливо, що її імені немає в списках героїв Другої світової війни.

Ще в 1941 році, упродовж відступу наших військ Михайло Семенович, добра, чудова людина, чоловік Єлизавети Василівни, підібрав на дорозі коня. Мені довірили доглядати за ним. До цього у мене не було досвіду поводження з кіньми. Я звик до тварини як до близького друга, ніби ми обидва, я і кінь, були злитим воєдино образом випадкового прибульця, безневинного мученика війни. Я пас коня за містом, намагався повертатися пізніше, аби не потрапляти на очі сусідам. Іноді коня запрягали у віз, а мені довіряли «керування». Чи потрібно говорити про те, як це було небезпечно для усіх нас.

Через два-три місяці мого перебування в родині Станіславових мені довелося залишити цей будинок. Аж надто цікавилися мною «незнайомі» люди, а один з них намагався, навіть, схопити мене на ринку, неподалік нашої вулиці.

Глава п'ятнадцята

Лист батьку

Цей рік, тату, 2022 рік видався жахливим. Стільки років минуло з Другої світової війни, здавалось, ніколи більше не повернеться людство до зброї. Та ще з 2014 року, після протизаконного захоплення Криму Росією, у мене постійно були передчуття біди, що насувалася. Слово МИР я писала у кожному побажанні іменинникам. Це звичне і просте слово набуло зовсім іншого звучання. Агресивна позиція Росії спричиняла тривогу і відразу. Я вже давно перестала дивитися російське телебачення з постійною пропагандистською брехнею, історичними фальсифікаціями, формуванням культу великого вождя ПУ.

Науково-технічний прогрес просувається стрімко, скільки відкриттів відбувається останніми роками. А людина залишається тою самою. І все повторюється. Ось і почалася ця підла та жорстока війна, прийшло нове покоління вандалів. Вони знищують все на своєму шляху, вбивають мирних жителів, грабують, гвалтують, катують. Як у давнину, викрадають людей і дітей у рабство. Мені вас, дорогі батьки, дуже не вистачає. Та тепер гадаю, як добре, що ви не дожили до чорних днів цього світу, що збожеволів.

На такому сумному тлі прийшла ще одна сумна звістка. 28 листопада 2022 року Валентина Михайлівна Галкіна (Станіславова), Праведниця народів світу тихо померла у своїй квартирі на руках доньки Галини.

Після розмови-інтерв'ю з Валентиною Михайлівною в травні 2021 року по скайпу, я надзвичайно бажала з нею зустрітись особисто. Спочатку виникла епідемія ко-

ронавірусу, згодом відбувся напад путінської свори на Україну. Мої плани не здійснилися. Все ж таки ми мали з Валентиною Михайлівною телефонні розмови. В них прояснювалися деталі тієї далекої історії.

У чорній папці я знайшла дублікат довідки, яка підтверджує: подружжя Станіславових були учасниками підпільної організації і мали зв'язок з партизанським рухом. Цей документ видано командиром партизанського загону у 1944 році.

Пам'ять про героїчну Єлизавету Василівну Станіславову свято зберігається в родині дітьми та онуками Валентини Михайлівни. Її онука Ганна Яцик приймала участь в українському літературному конкурсі. Вона виступила з твором, присвяченим трагічному періоду упродовж нацистської окупації у Вінниці, в якій розповіла драматичну історію порятунку єврейського хлопчика родиною Станіславових і про їх підпільну діяльність. Твір Ганни здобув перше місце і нагороду на тому конкурсі.

Ось як про діяльність своїх батьків того часу розповідала Валентина Михайлівна.

Ми з сестрою були ще дітьми, багато чого не розуміли. До війни мама працювала в військкоматі. Можливо, її ще влітку 1941 року, до захоплення міста завербували до підпільної роботи під час окупації. Нерідко мама нас відправляла з дорученнями: «Піди туди, віднеси записку або пакет», ми бігали вдвох, питань не ставили. Мама була суворою. Пригадую, ми часто прали чужий одяг, він, траплялось, був залитий кров'ю. У повітці і на горищі ночували різні люди, проте, хто вони, нам не говорили. В іншій половині будинку мешкала родина маминої рідної сестри Галини Василівни і її чоловіка Георгія Семеновича Машталера. У них було двоє дітей. Вони знали про мамину

діяльність, турбувалась про неї та нас, дітей. Пам'ятаю, як наша старенька бабуся Ганна Артемівна лаяла мою матір за те, що вона, забуваючи про своїх дітей, часто передавала продукти партизанам.

Як і чому маму арештували: трьох партизанів, які у нас переховувались і мали відправитися до лісу, затримала поліція. Це були навіть не німці – козаки. Вони тоді чомусь, господарювали в місті. Двоє партизанів загинули одразу, а третього заарештували. Він був зовсім юний, поранений, не витримав катувань і видав матір. Батькові вдалось домовитись про побачення із мамою у в'язниці. Вона схудла і була геть знесилена. Її били, катували, стромляли під нігті голки. Мама попросила принести якісь ганчірки, аби перев'язати пальці. З під нігтів сочилася кров. Наступного дня ми прийшли до в'язниці з рушниками. Але застали там згарище. Фашисти під натиском наступу радянської армії чи то підпалили, чи то підірвали будівлю. Хтось казав, що маму встигли розстріляти, інші казали, можливо, відправили до Німеччини. Були чутки, що вінницьких підпільників нищило НКВС. Більше ми її не бачили.

Ще одна нерозкрита таємниця цієї історії...

Глава шістнадцята

Батько кілька разів розповідав мені історію його перебування у гетто, але ніколи не згадував у офіційних повідомленнях про те, що був там. Ось, що він розповідав.

Я вижив, тому що тікав. Так, я приховував своє перебування у гетто. Це був дуже короткий епізод моїх поневірянь. Мені не було куди подітися, я дуже голодував. Вирішив шукати допомоги у своїх, у гетто. Може, хто пожаліє скаліченого сироту. Гетто було за Бугом, на території, окупованій румунською армією. Вночі я перепливав річку. Мене помітили, стріляли, а я пірнув глибше і виринув в очеретах. У темряві підкрався до огорожі проповз у гетто. Залишався там кілька днів. Мої сподівання не виправдались. Люди в гетто надзвичайно голодували, грошей та цінних речей у них давно не було. Неможливо було чекати допомоги від змучених матерів, яким не було чим нагодувати своїх дітей. Тоді я зрозумів, що тут я точно помру від голоду, і потрібно якнайшвидше тікати «на волю».

Дивно, як працює людська пам'ять. В Ізраїлі батько згадав усі молитви, що він співав разом з татом в дитинстві. Ці молитви допомагали йому боротись і не здаватись, віра надавала сили і захищала від смерті.

Тут, у ГанOVERі, батько відвідував курси німецької мови, і одного разу несподівано почав наспівувати мені німецькі пісні. Він співав їх в дитинстві, коли жебракував на вулицях та в потягах. Розповідав, що німецьким солдатам подобалась пісня «Блакитний янгол» (*Unten den Laterne*), яку співала Марлен Дітріх у кінофільмі». За неї не лише хліб, іноді навіть шоколадку давали. Минуло 60 років, а він не забув цих три куплети пісні. Не забув.

Глава сімнадцята

Зі спогадів батька (1991 рік)

Останній рубіж

Наближалась осінь 1943 року. Залишатись в місті було небезпечно, і я почав поневірятись по залізничних потягах. Вінницька одноколійка була з'єднана із ширококолісною станцією Помашна Кіровоградської області. На станції я познайомився із безпритульним хлопчиною на ім'я Адольф. Хто він був, звідки взявся і куди зник, не знаю. Якийсь час ми разом добували, як могли, собі їжу. Адольф вмів просити і легко контактував з людьми. Для мене, лякливого та сором'язливого, він був знахідкою.

Із відео-інтерв'ю батька

Чому хлопчину звали Адольф, чи було це його справжнє ім'я, я не знаю. Проте пам'ятаю, що він не був євреєм. Відрізнявся впевненістю, нерідко крав. Міг безсоромно постукати в чужий дім і голосити: «Ой, тітонько, дайте води напиться, бо в животі, так бурчить, що й переночувати ніде». Якось ми зупинились на ночівлю в одному селі. Вранці люди виявили зникнення деяких цінних речей. Адольф втік, а мене відпустили. Я ніколи не крав. Не міг взяти чуже без дозволу.

Як у пригодницькому романі, мені випало знову зустрітись з Адольфом. Але тоді я цього не передбачав. Мені довелося самому знаходити собі їжу та прихисток. Я співав пісні німецьким солдатам, пропонував допомогу по господарству людям, але ніде не затримувався надовго. Я відпрацював ходу впевнено-

го в собі безтурботного підлітка, все аби не викликати підозри. Якось увечері я крадькома пробрався до порожнього вантажного вагону і заснув там так міцно, що не чув, як потяг вирушив у путь. Прокинувся наступного дня від спраги та голоду. Обережно глянув у вікно, місце мені було незнайоме, та німців навколо не було. Вдалині побачив кілька біленьких хатин. Я виліз з вагону і обережно пішов до них. Постукав у найближчу. Двері мені відкрила жінка, у якої я попросив води та що-небудь поїсти. Хотів одразу сказати, що я – єврей. Та вона жестом показала мені: «Мовчи», мовляв, я все розумію. Жінка нагодувала мене. Виявилось, що це будинок директора господарства із заготівлі зерна. Хазяї взяли мене працювати посильним. Пам'ятаю, як бігав, розносив повідомлення. Навколо було чимало баштанів, і я нерідко зупинявся поласувати кавунами. Та моє щастя тривало недовго. Одного дня, коли я виконував чергове доручення, до моїх покровителів постукав... Адольф. Попросив, як і я, поїсти і запропонував свої послуги. Господарі відповіли, що один хлопчик у них вже є, звати його Роман. «Із шрамом, – уточнив Адольф, це не Роман. Його звати – Григорій». Не пам'ятаю зараз, чому я тоді назвався господарям Романом, але довіра до мене була підірвана, і незабаром нас обох безпритульних хлопчаків відправили у дитбудинок. В дорогу дали полотняні торбинки з їжею. Пам'ятаю там лежали хліб і шматочок сала...

Зі спогадів батька (1991 рік)

Там, на моє несподіване щастя, на короткий, здавалося б, час (через Адольфа, який недоречно з'явився) мене прихистив, на прохання своєї доброї дружини, директор контори. На жаль, імен цієї родини не запам'ятав. Вкарбувались в пам'ять слова дружини директора про те, що їхні сини служили у червоній армії. Відгукніться, діти і онуки чудової подружньої пари керівництва Голованівського господарства зернозаготівлі Кіровоградської області у роки війни!

Невдовзі мене та Адольфа відправили в діючий дитбудинок. Він був розташований, як острів, в степу, приблизно за 10 кілометрів від наступної після Голованіська станції. Жах побаченого та пережитого у дитбудинку заслуговує окремої розповіді. Скажу лише, що офіційне направлення видане директором господарства заготзерна, в якому я був записаний як українець Роман Поліщук, врятувало мене від смерті. Перед нашим прибуттям дітей єврейської національності розстріляли на стайні. У дитбудинку, у постійному страху викриття чи бути вбитим, мені довелося сповна пізнати, що таке голод, холод, короста усіх статей та ковтун на голові.

У стінах голованівського дитбудинку ранньої весни 1944 року я з дітьми плакав від радості та цілував гудзик із зірочкою, яку подарував мені перший радянський солдат. На всіх дітей гудзиків не вистачало. Солдат продовжував зривати їх з гімнастери. По неголеному обличчю сивого червоноармійця текли сльози.

Це останнє речення батькових записів, надруковані 1991 року. Вже у Німеччині він розповів мені подробиці його перебування у дитбудинку, про які можливо, навмисно промовчав раніше.

Виявляється, при окупаційному режимі навколишні села були зобов'язані по черзі постачати у дитбудинки продукти. В самому дитбудинку було підсобне господарство. Діти при німцях не голодували. Коли лінія фронту наблизилась до Голованівська, про сиріт перестали турбуватись. Спочатку розбіглась вся худоба, зникли вихователі. Тому радянських солдатів зголоднілі діти зустрічали не лише як визволителів від окупантів. Вони сподівались, що тепер їхні муки закінчаться, радянська влада обов'язково допоможе дитячому будинку. Але війська пішли, відгрімилі канонади, і про дітей зовсім забули. У ті тижні ранньої весни 1944 року почався справжній жах. Дітей годувати було нічим. Бідні сироти лежали знесилені в холодному помешканні, помираючи від голоду. Ті, в кого ще залишались якісь сили, повзали мерзлими полями, шукали минулорічний буряк, моркву, збирали зерно. Батько розповідав:

Мені пощастило, – я захворів і потрапив до ізолятора. Хворих дітей хоч раз в день годували якоюсь кашею чи супом. Це мене врятувало. Я згадую того першого солдата в дверях дитбудинку. Побачивши мене, він сказав: «Ну, що, тепер до своїх?». Я заплакав: «Де вони, свої?».

Як тільки потепліло, я пішов з голованівського дитбудинку і повернувся до Вінниці.

Глава вісімнадцята

Усі жахи можна пережити, поки ти просто скоряєшся своїй долі, але спробуй розмірковувати про них, і вони вб'ють тебе.

Еріх-Марія Ремарк

Рідне місто без рідних, без близьких людей. Скалічена дитина жебракувала, поки не влаштувалась працювати пастухом. Влітку 1944 року хлопчик пас корів, отримував щодня пів буханця хліба і пляшку молока. Ночувати господарі дозволяли у корівнику, і хлопчина був щасливий. Адже це була справжня робота і отриманих восени грошей має вистачити на зимовий одяг та тепле взуття.

Потроху почали повертатись з евакуації родини, які пам'ятали батьків хлопчика. Хтось із знайомих зі складнощами влаштував його у фабрично-заводське училище, де він опанував професію столяра. Після трьох довоєнних класів довелось йти відразу до восьмого, проте він навчався з великим бажанням.

Потрапити до училища на той час було непросто, а для дитини-сироти це виявилось справжнім щастям. В ФЗУ був гуртожиток, не корівник, курінь чи хлів, зі справжнім ліжком. Як хлопчик мріяв про нього три роки! А ще вихованцям видавали гарну чорну форму та взуття. Дітей у навчальні дні годували. Щонеділі усіх учнів відпускали по домівках. У когось були родини, родичі, а він нікого не знайшов. Не допомогло хлопчику повне відновлення прізвища та імені. Він сподівався, що його знайдуть сестра або інші родичі.

Подруги матері домовились, що сирота обідатиме по черзі у різних родинах. Та у напівголодних родинах майже

не було можливості погодувати дитину навіть раз на тиждень. Тільки Ріва Фельдблюм, найближча подруга матері, завжди приймала його як сина, а дочка тітоньки Ріви Соня стала для хлопчика молодшою сестричкою. Надалі тато завжди підтримував з ними зв'язок, часто відвідував, писав, телефонував. Я добре їх знала, іноді до нас приїздили у гості Соня та її чоловік Рем (ім'я таке характерне для довоєнного часу «Р-еволюція, Е-лектрифікація, М-ир»). А згодом ми з татом були запрошені на весілля їхньої доньки Марини. У Вінниці я була вперше. Батько тоді показав мені будиночок, маленький такий, в якому мешкала вся родина до війни.

Як багато пояснюють старі документи при уважному перегляді. Ось тримаю в руках атестат про середню освіту, батько отримав його в армії 1952 року. Він служив механіком в авіаційних військах під Ржевом. Упродовж служби у 21 рік закінчив вечірню школу. Мої діти люблять переглядати його армійський альбом. У ньому всі світлини підписані правильним каліграфічним почерком. І коментарі до фото дуже смішні. Поруч старовинні альбоми вже з цивільного життя, де він співає в хорі, чи бере участь у виставах народного театру. Батько загримований і зовсім на себе не схожий. Усе йому вдавалось. А скільки віршів знав напам'ять і як декламував, і мене навчив читати їх виразно.

Гадаю, що ці фотоальбоми і були всім особистим майном батька до одруження. Післявоєнні 15 років, до літа 1959 року, у нього не було своєї оселі, тільки казенні ліжка в гуртожитках та казармах.

Дім. Дім завжди був для батька святим місцем. З раннього дитинства нас привчали до чистоти і порядку. Тато встигав і працювати, і вчитися. Навчався він багато чому. Спочатку – школа майстрів. Мріяв стати журналістом,

юристом. Кілька років намагався вступити до університету. Не вдалося. В той час із прізвищем у паспорті «Бронштейн Арон Ізраїлевич» вступити до вищого навчального закладу було майже неможливо. Тим не менш він закінчив вечірній хімічно-технологічний інститут. Працював майстром, згодом технологом, безліч років був начальником столярного цеху. Пізніше йому запропонували посаду заступника директора Нижньодніпровського комбінату залізобетонних конструкцій. При цьому вдома тато робив все сам: від одвірків, паркету до шаф.

На жаль, батько був змушений залишити рідний дім. В останні роки життя йому випало знову кочувати по далеких країнах, жити по орендованих квартирах. Спочатку батькам довелось залишити свою велику, простору квартиру в Дніпрі і терміново виїхати до Ізраїля, аби врятувати татове серце. З божою допомогою, операція, яка продовжувалася 12 годин, закінчилась успішно.

Згодом відбувалася тривала реабілітація. Після цього мама із татом прожили кілька щасливих років в Ізраїлі, завели друзів, бавили онуків. Несподівано прийшла нова біда. Тепер допомога знадобилась мені: захворіла, залишилась одна з двома дітьми у німецькому Ганновері.

Батьки покинули обжите місце, прилетіли до Німеччини, і знову довелось починати життя спочатку. Тоді мама з татом вдруге подарували мені життя.

На початку 1990-х батька запросили виступити на мітингу в день пам'яті жертв масових розстрілів дніпропетровських євреїв у жовтні 1941 року. Заходи починались на місці розстрілів, на території нинішнього Ботанічного саду. Через дорогу був розташований транспортний інститут, в якому я раніше навчалась.

Ми часто гуляли Ботанічним садом, не усвідомлюючи, що саме тут було розстріляно 12 тисяч євреїв. Місце для

страсти було обрано не дуже далеко від центру міста, біля крутого та глибокого яру, в який тоді скидали приречених. Через багато років після війни тут встановили скромнийobelisk. І лише у розпал «перебудови» там почали проводити мітинги, які завершувались Ходою миру від місця страсти до центру міста. Цей марш був символом відродження нескореного народу. Всі учасники приколювали шпильками до грудей жовті шестикутні зірки.

Перед черговою скорботною датою в місцевій газеті надрукували велику статтю з історією порятунку тата «П'ять мільйонів і один». Батько не був свідком розстрілів, що відбувались у Дніпрі, тим не менш йому надали слово як людині, яка пережила трагедію Голокосту. На завершення свого виступу батько підняв на руки шестирічного онука, мого сина Євгена, і промовив: «Я тікав від смерті і вижив тоді, щоб мої діти та онуки стали частиною та продовженням єврейського народу».

Мій син обрав шлях, вказаний дідусем. Його багаторічна робота у молодіжному центрі єврейської громади Ганновера була потребою виконати свій обов'язок не поверхово, а глибоко та усвідомлено. Він і зараз залишається членом правління єврейської громади.

Підрастають і єрусалимські нащадки – троє онуків Хані, Роніт та Давид. Вони пам'ятають і пишаються дідусем. Старша Хані навіть перейшла на дідусеве прізвище – Бронштейн.

Для мене батько був і залишається прикладом мужності, стійкості та терпіння у досягненні своїх цілей. І коли мені буває важко, я згадую, що маленькому хлопчику вдалося пройти неймовірний шлях боротьби за життя та перемоги. І тоді сльози висихають, і сили з'являються...

Все було недаремно, тату.

Глава дев'ятнадцята

У кожного з нас є охоронна зона – сховище спогадів про дні, години, миті щастя. Хоч би як склалась доля – то світле, радісне, тепле, рідне завжди з тобою і в біді, і в радості...

Ось як мені згадується один першотравневий день на початку сімдесятих. Я, сестра і батьки – в колоні татового підприємства. Демонстрація бурхливим потоком рухається до центру міста. Здається, та весна була пізньою, і де-не-де у затінку ще тримались потемнілі острівці снігу. День був холодний, небо сіре, зовсім не весняне. А навколо – прапори, повітряні кульки, транспаранти, марш духових оркестрів, а то й пісні під баян чи акордеон. Батьки вирішили вийти з колони і пройти через парк імені Чкалова до центру міста. У парку було тихо та малолюдно. На тлі похмурого неба і чорних, здавалось, мертвих стовбурів дерев, зелені газони викликали якусь радісну ейфорію. І вірилось, що все обов'язково розквітне, і весна – ось вона поруч! Несподівано з-за рогу виїхав майже іграшковий потяг дитячої залізниці. Зовсім як справжній. Блакитні вагончики, чорний паровоз з червоною трубою. Він їздив в парку по колу, в ньому зазвичай каталась малеча. Машиніст дав сигнал, і я несподівано заспівала: «На дальней станции сойду, трава по пояс, зайду в траву...». І ми разом почали сміятись, наспівуючи слова популярної пісні. І це були незабутні хвилини єднання і безтурботного щастя. Просто тому, що весна все ж таки настала, а ще ми – разом. І не було ніякої трави в пояс, віддаленої станції теж не було. А ми йшли веселі, безтурботні, і знову співали про далеку станцію і траву в пояс та не могли втриматись від сміху. Ось вона – та мить, яку бережу в пам'яті. Щаслива родина Бронштейн.

Тепер все чіткіше усвідомлюю, що я, сестра, діти, онуки своїм існуванням зобов'язані десяткам людей, які зберегли життя моєму батьку. Багатьох імен я не знаю. Серед невідомих українців, росіян, євреїв є і німецький солдат, який подарував дитині життя. Але семеро людей, що ризикували власним життям заради порятунку єврейського хлопчини, отримали почесне звання Праведників народів світу. Їх прізвища увічнені Ізраїльським інститутом катастрофи «Яд Вашем» в Єрусалимі:

- Фельдшер Біліченко Григорій Савович.

- Лікарі: Алфьорова Неоніла Михайлівна, Місевич Володимир Олексійович.

- Станіславови Єлизавета Василівна та Михайло Семенович та їхні доньки – Галкіна Валентина Михайлівна і Брінд Ніна Михайлівна.

А ще, моя родина живе, дякуючи батьку, єврейському хлопчині, який боровся за життя, тікаючи від смерті.

Я відвідала чимало країн Європи і повсюди цікавилась пам'ятниками жертвам Голокосту. Є такий і на центральній площі Ганновера, поруч з оперним театром. Пам'ятник споруджено за рахунок приватних пожертв, за проектом італійського художника Мікеланджело Пістолетто. Це зрізана піраміда, на гранях якої викарбувано 1935 імен ганноверських євреїв, які загинули в роки війни (загальна кількість знищених 6800 людей). Тут на сірому мармурі викарбовано імена, прізвища, дати народження, табори та дати смерті. Прочитати все неможливо, літери зливаються у величезне полотно. Я торкаюсь до чужих холодних каменів, ніби хочу приголубити невинні душі. Промайнули прізвища.

Мабуть, серед них є і наше. Їх багато, Бронштейнів, по усьому світі. Прізвище походить від їдишського слова «бернштайн», що перекладається як «бурштин». У при-

роді не знайдете два однакових камінці бурштину, і в кожного з них, як і у людей, – своя історія, свої відзнаки...

Мені вже ніколи не дізнатись, де і як загинули мої пращури, де лежать їхні останки. Існує лише Земля і Небо – спільне між нами.

Ми, живі, маємо пам'ятати і ніколи не забувати цю історію. У різних країнах споруджено сотні пам'ятників загиблим жертвам Голокосту, нагадування про Катастрофу. Чи був мій батько і десятки тисяч тих, хто вижив «жертвою»? Я вже писала про це на початку книги. Війна скалічила, але не зламала його. Не зламала. Тому він герой, переможець, а не жертва.

Ось тільки ніде, в жодній країні, я не зустрічала пам'ятника дітям війни, що вижили.

Так, сьогодні Україна охоплена полум'ям нелюдської війни. Мільйони людей залишилися без даху над головою і змушені шукати притулок у чужих країнах.

Але я вірю у справедливість, вірю у перемогу України. Вірю, що прийде день, коли у відновленій Вінниці встановлять пам'ятник відважному босоногому єврейському хлопчику, що тікає з пекла війни. Така пам'ятка дитині, яка вижила, стане символом гуманізму і віри у майбутнє народу України!

Коментарі

1 Батько уперше згадав у своїй розповіді про дядьках і тітках, які мешкали недалеко, можливо, у Вінниці. Імен їх він не називає. Очевидно, усі загинули.

2 Як свідчить повідомлення №47 у Берлін від 9 серпня 1941 року, «командир айнзатцкоманди вдався до нових методів». Він викликав відомого у місті раввина Елі Кордонського і наказав йому зібрати протягом 24 годин усю єврейську інтелігенцію, яка використовуватимуть для реєстраційної роботи». Так було убито 146 представників єврейської інтелігенції. Старому раввину нацисти хотіли зберегти життя. Але він сказав: «Убиваєте мій народ – убивайте й мене». Через декілька днів Елі Кордонського було розстріляно разом із його дружиною.

3 Найстрашніше почалось восени. 12 вересня містом почали ширитись чутки, що молодих євреїв вивозитимуть на роботу, можливо, навіть у Палестину. 13-го числа під таким приводом зібрали від 1000 до 1200 молодих хлопців та дівчат, яких розстріляли в районі села Шереметки (сьогодні частина села Пирогово). А 19 вересня 1941 року до Вінниці прибула айнзатцкоманда, і поліцаї почали облаву. Євреїв виганяли, витягували з будинків на вулицю. О 10:00 переляканих людей завантажили в автівки і відвезли у П'ятничанський ліс, до порохових погребів на території лісового господарства (неподалік від сучасної вулиці генерала Арабея) і розстріляли.

Майже 3000 євреїв Замостя знищили в районі Тяжлівського цегельного заводу. Тоді ж було вбито 800 хворих психіатричної лікарні, розстріляні породілі-єврейки разом з немовлятами. Загалом за даними Надзвичайної державної комісії з встановлення і розслідування злочинів фашистів та їх посібників, цього дня було вбито близько 15000 вінничан. Але було ще багато випадків поодиноких убивств, знущань над старими людьми та дітьми, які окупанти, звісно, не фіксували. Крім того, з євреїв вимагали величезні контрибуції. 5 грудня 1941 року всім вінницьким євреям було наказано з'явитися на стадіон міського парку. Напередодні у газеті з'явилось оголошення, що всі євреї

мають зібратися там з 8:00 до 9:00 години, щоб бути переміщеними у гетто. Люди вже знали, що сталося 19-го вересня, тому розуміли, що їх чекає попереду. Тому по місту прокотилась хвиля самогубств євреїв. Згодом нацистам потрібно було провести реєстрацію єврейського населення, яке залишилось в місті. «Була надто холодна і надто рання зима. Людей протримали цілий день холодних, голодних, роздягнених, з дітьми. Закінчилося все тим, що їм видали картки з позначками «А» – спеціаліст, «В» – медик та розігнали по домівках. Насправді гетто у Вінниці створювати не збирались. Так назвали район Єрусалимку, де традиційно мешкала більшість євреїв. Загалом у Вінниці їх станом на 1 січня 1942 року, за даними грудневого підрахунку, залишилось 5002 людини.

4 В подальшій розповіді ім'я Берти не згадується. Вочевидь вона також загинула.

5 16 квітня євреїв зібрали на стадіоні, де розділили на три колони: спеціалісти, медики та інші. Але побачивши, що медиків занадто багато, їх приєднали до третьої колони. Спеціалістів повели зі стадіону: частину до в'язниці, частину відправили у трудовий табір. Півтори тисячі людей погнали на залізничний вокзал, звідти повезли у Житомир. Усі інші були розстріляні в лісі на території, де нині розташований «Вінницязеленбуд». Коли людей гнали по вулиці, яка нині має назву Магістратська, головний лікар шкірвендиспансеру Людмила Бикова попросила всіх співробітників одягнути лікарняні ватники та халати і стати по обидва боки від входу. Всі інші свідки тієї ходи, сплутавши медперсонал із хворими, боялись стояти занадто близько до них. Двері в лікарню відкрили навстіж і, коли колона євреїв проходила повз, рухаючись до парку, деякі матері кидали у відкриті двері своїх дітей. Хтось боляче вдарявся, хтось зламав руку чи ногу, проте дітей врятували. Бикова наказала побрити їм голови, змастити шкіру зеленкою, йодом, накласти пов'язки – маленьких втікачів видавали за пацієнтів. У диспансер згодом приходили з інспекцією, Бикову били, вимагаючи видати єврейських дітей, а вона наполягала: «Це українські діти, з

Хуторів». У подальшому тільки в дитбудинок Старого міста вона перевела 16 дітей. Цим дитбудинком керувала Лідія Постоловська. Після війни вона була засуджена, як зрадниця батьківщини і відправлена у заслання. В 1950-х роках її реабілітували. Про долю Лідії Постоловської Фаїна Вінокурова зняла фільм «Реквієм берегині» і звернулась до музею Яд Вашем з пропозицією надати їй звання Праведниці народів світу.

6 На місці зруйнованого будинку на честь пам'яті про героїв вінницького підпілля була встановлена стела.

Примітка. Тексти в виносках 2, 3 и 5 наведені з інтерв'ю директора Вінницького музею Голокоста Леоніда Трахтенберга на порталі DepoВінниця. від 19 червня 2019 року <https://vn.depo.ua/rus/vn/golokost-na-vinnichchini-tochna-kilkist-zagiblikh-nevidoma-20190715995214>

Зміст

Передмова (Ігор Щупак)	7
Глава перша	10
Глава друга	12
Глава третя	16
Глава четверта	22
Глава п'ята	25
Глава шоста	27
Глава сьома	28
Глава восьма	29
Глава дев'ята	30
Глава десята	32
Глава одинадцята	36
Глава дванадцята	38
Глава тринадцята	41
Глава чотирнадцята	42
Глава п'ятнадцята	45
Глава шістнадцята	48
Глава сімнадцята	49
Глава вісімнадцята	53
Глава дев'ятнадцята	57
Коментарі	60

Корсунська Тетяна

МОЄ ПРИЗВИЩЕ БРОНШТЕЙН

Документальна повість

Відповідальний редактор

Тамара Трубнікова

Редактор Андрій Мельник

Комп'ютерний дизайн та верстка

Ольга Ступак

Коректор Євгенія Гонта

ТОВ «ГЛОБУС-ПРЕС», 21050, Вінниця, Оводова, 35/3

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

ДК № 1077

Підписано до друку 29.05.2023.

Формат 60x84/16. Бумага офсетная.

Гарнітура ARIAL. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 5,7. Зам. № 23-05.

Наклад за замовленням.

Віддруковано з оригіналів Глобус-Прес.

ФОП Корзун Д.Ю.

21034, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.

Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.

E-mail: info@tvoru.com.ua, <http://www.tvoru.com.ua>

Арон Израйлевич Бронштейн (1975)

Україна
Виконавчий комітет Вінницької
обласної Ради
народних депутатів

**ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

287100, м. Вінниця, вул. Леніна, 17
тел. 32-20-93

Украина
Исполнительный комитет
Винницкого областного Совета
народных депутатов

**ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АРХИВ
ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ**

287100, г. Винница, ул. Ленина, 17
тел. 32-20-93

15.11.95. № 06-10034
На № _____ від _____

АРХІВНА ДОВІДКА

Дніпропетровська область,
вул. Янтарна 79/2, кв. 25
гр. Бронштейну Арону
Ізраїловичу.

В документах Вінницької міської управи за
період окупації Вінницької області /1941-1944 р.р./
німецько-фашистськими загарбниками, у списку громадян,
які мешкали в місті Вінниці, станом на 25 листопада
1941 - 13 січня 1942 р. значиться сім'я Бронштейн.

Підстава: ф.Р-1512, сп. I, spr. 28, арк. 37зв.

Директор держарх.
Завідуючий відділом

А.Г.Степаненко
В.М.Верховлюк

Арон і Елла Бронштейн (1960)

Праведник народів світу Григорій Савович Біліченко

Винницькая область, Тывровский район,
село Тростянець
Председателю сельского Совета

Индустриальный отдел социальной защиты населения
гор. Днепропетровска просит опросить свидетеля Бронштейна
Арона Израйлевича о том, что летом 1942 года у села
Мабелевка местным полицаем он был расстрелен, вследствие
чего получил ранение в лицо.

Свидетель": Биличенко Виктор Григорьевич

YAD VASHEM

יד ושם

Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority מוסד לזכרון השואה ולגבורה

Иерусалим, 27 октября 1997 года

БИЛИЧЕНКО ГРИГОРИЙ - УКРАИНА (7764)

BYLICHENKO GRIGORI - UKRAINE (7764)

Сотрудники отдела "Праведники Мира" института Яд Вашем рады сообщить Вам, что на заседании специальной Комиссии, в знак глубочайшей признательности за помощь, оказанную еврейскому народу в годы Второй мировой войны, вышеуказанному лицу было присвоено почетное звание "Праведник Мира", посмертно.

Медаль и почетная грамота на имя спасителя будут высланы на адрес посольства государства Израиль на Украине. Просим Вас связаться с сотрудниками посольства чтобы узнать, когда состоится церемония их вручения. Имя Праведника будет выгравировано на Стене Почета в Яд Вашем.

Копии данного письма будут направлены людям, которые дали свидетельские показания, и другим заинтересованным лицам.

С уважением и наилучшими пожеланиями,

Д-р Мордехай Палдиель
директор отдела "Праведники Мира"

Копии: г-н Биличенко В. Г. - Украина, Винницкая область, Тывровский район, к.с.п. Проминь

✓ Mr. Aharon Bronshtein - Neve Yakov 413 - 29, Jerusalem, Israel

г-н Цви Маген - посольство государства Израиль, г. Киев, ул. Леси Украинки 34, тел. 294-9753

Вкладыш к протоколу № 5 опроса свидетелей

Опрос свидетеля, проживающего не по месту жительства обра-
тившегося за назначением пенсии

Комиссия по назначению пенсии _____ рай (гор)

Совета народных депутатов опросила свидетеля

Медведишвили Франц Арсентьевич
фамилия, имя, отчество

проживающего по адресу Винницька об. Віл-р. с. Мабелі вна

Дата рождения 08.12.1928 г., паспорт: серия 11113 № 509986

выдан Винницький РОВД, дата выдачи 24.02.1980 г.

Документы, представленные для подтверждения совместной рабо-
ты с гражданином _____

Наименование документов: _____

Я, свидетель, показываю З членом тов. Бронштейна
Франца Израйловича (позивом 42р. у
с. Мабелі вна) розстрілював поліцей. Слободзінюк
михала проживавший по вул. Вірська 36
ми принесли Бронштейна до жандарма
Білісена Григорія Савовича він зробив
перевідку і під кущом Францією
відправив до Вороновицької лікарні
Місевич Володимира Олексійовича
перевести вати
Білісена Григорія Савовича
Подпись свидетеля _____

Председатель комиссии _____

Члены комиссии _____

Протокол оформил _____

Підтверджую: родова с. Мабелі вна
Рез. Мабелі вна

Праведник народів світу
Лікар Вороновицької лікарні Місевич Володимир Олексійович

Праведниця народів світу
Лікарка Вороновицької лікарні Алфьорова Неоніла Михайлівна

Телепередача "Жди меня"
Кваше Ч.В. или Шухманов М.

Наша семья, состоящая из 5 человек, оказалась на оккупированной территории. К весне 1942 года у нас оставался один. Мне кто-то сказал, что приеду у моих 2-х сестер. Такую звезду в венгерской офицерской форме Шандор. Я отправился на поиски. Там и увидел своего свекра ^{мужика} ~~братов~~ ^{полицая}...
В Днепропетровской газете "Шабат Шалом" в статье "Вспоминания и один" подробно описан этот трагический случай.
В дальнейшем до освобождения Украины ~~вышел до 1947 года~~ ^{мне пришлось} скитаться, скрывая свои имя, чтобы скрыть свое происхождение.
После окончания своей фамилии - фамилия моя Полищук была восстановлена. Фамилия моей мамы я отправил до 1947 года. Мой отец был это украинское фамилия скрывал в мой жизни отрицательную роль в случае если кто-либо из моих родственников попытается найти воевал кого-нибудь родственника у нашей семьи. А родственники нас было мало.
В Москве много лет с своей родной братом моим свекром Уважались Игорь Владимирович и Машенька!
Я прошу Вас попытаться совершить очередное чудо - найти через 60 лет (!) моих близких родственников, живших до освобождения Украины и ч.ч. в Москве. Адреса, которые я не знаю.
Но если в Москве есть родной брат моего свекра ^{полицейский} Борис Пейсохович 1900 г. рождения, проживающий в Днепропетровске, то я буду рад его увидеть.

Фрагмент листа-звернення Арона Бронштейна до телепередачі
«Жди меня»

Уважаемые Игорь Владимирович и Машенька!
Всегда с интересом смотрю Вашу передачу "Жди меня". Это замечательно, что люди находят друг друга через 60 лет. Эти факты и Ваш, Игорь Владимирович, призыв "искать друг друга во чтобы то ни стало" вдохновили меня обратиться к Вам.

Я, Бронштейн Арон Израйлевич, родился в 1931 году в г. Винница. Когда началась война, мои родители Израиль Пейсохович 1900 г.р. и Хайна Мошковна 1901 г.р. и две сестры Татьяна 1925 г.р. и Мария 1926 г.р. проживали по ул. Верхарна, дом 30. Мы не успели эвакуироваться...

Летом 1942 года я, чудом оставшийся в живых, добирался в местечко Липовец. Мне сказали, что мою сестру Таню спас венгерский офицер по имени Шандор и увез её в Липовец. По дороге меня схватил местный полицейский... О том, что было со мной, рассказывается в Днепропетровской еврейской газете "Шабат шалом". Я высылаю вам эту статью.

Я всю жизнь надеюсь разыскать сестру и своих родственников. В городе Сквире Киевской области проживали наши родственники. Я помню, как мы ездили к ним в гости до войны. Мамина девичья фамилия была Полищук. В Москве до войны проживал брат отца Бронштейн Борис Пейсохович, приблизительно 1910 г.р. Я помню его фотографию. Интересное лицо, крупная причёска на голове, носил очки. Примерно в 1938 году он из Москвы прислал мне матроский костюм. В нашей семье его называли "дядя Бузя".

Помню, что наши родители говорили о каких-то наших родственниках, проживающих в Америке...

Уважаемые Игорь Владимирович и Машенька!

Я прошу Вас попытаться сотворить очередное чудо - найти через 60 с лишним лет моих родственников. Если "дядя Бузя" не дожил до наших дней, то может быть живы его дети, внуки... Если уехали то КУДА?

Я обращался с аналогичной просьбой в редакцию радиопередачи "Найти человека", которую вела Агния Барто (в 50-ые годы), но этот мой запрос остался без ответа.

В прилагаемом экземпляре газеты "Шабат Шалом" помещены мои фотографии, которым более 60 лет (маленькая за 1945 год, когда я учился в Винницком РУ № 3; второе фото за 1955 во время службы в рядах советской армии).

Фотографии моих родителей и сестер, к большому сожалению, не сохранились.

Несколько слов о себе. До 1996 года жил в Днепропетровске. В 1960 году женился, имею двух дочерей. В 1968 году закончил Днепропетровский химико-технологический институт. Работал мастером, технологом, начальником цеха, зам. директора НЖБК. В 1996 году выехал на ПМЖ в Израиль. Там проживала наша младшая дочь Александра. В 1999 году наша старшая дочь Татьяна переехала на ПМЖ в Германию. Неожиданно у нее обнаружили тяжелое заболевание крови. С 2002 года мы с женой проживаем в Германии, так как наша дочь и ее дети нуждаются в нашей помощи.

Мой адрес:
Bronstein Aharon
Stuenkelstr.11
30419 Hannover
Germany

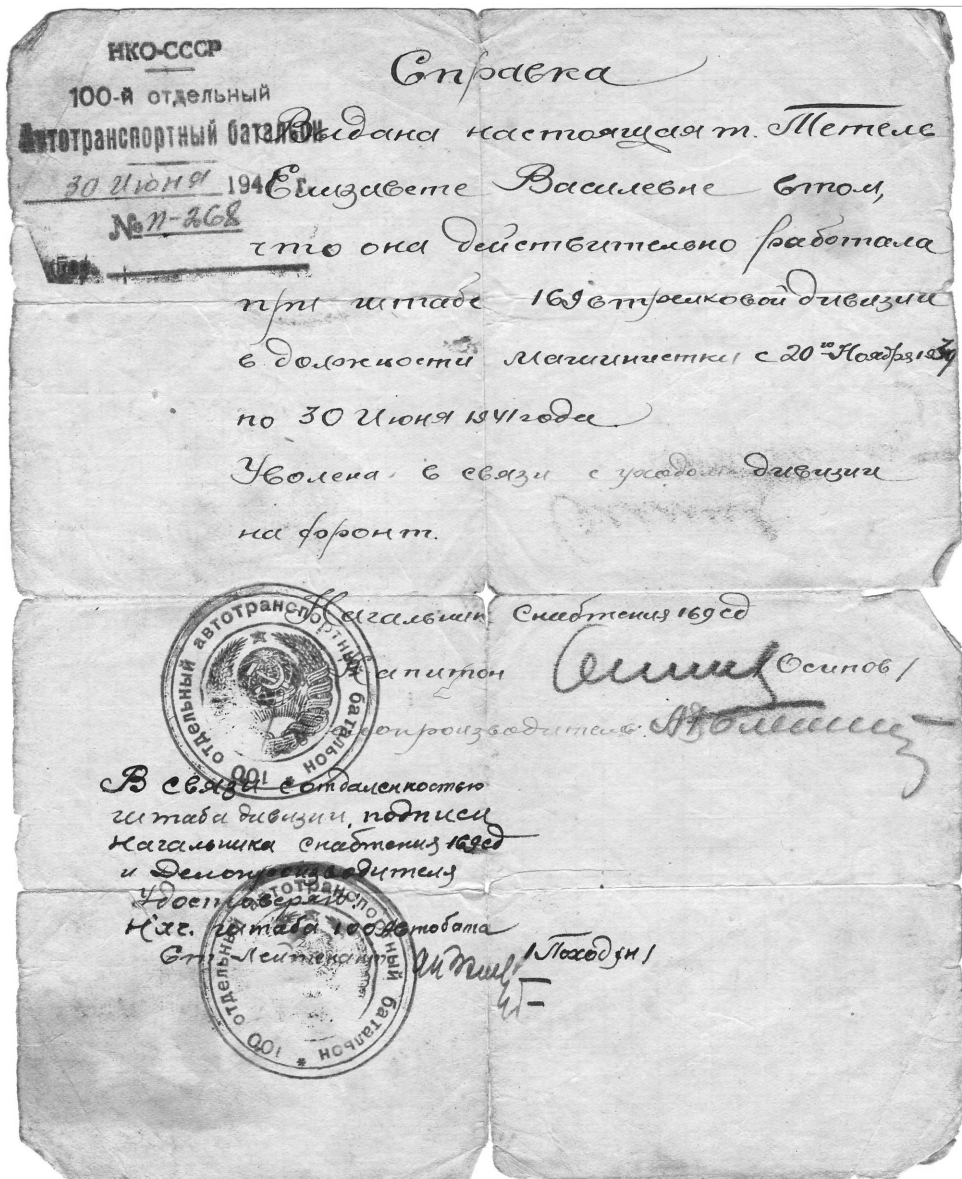
Адрес дочери:
Korsunska Tetyana
Flemmingstr.14
30419 Hannover
Germany

tel: 49 511 7590201

Заранее благодарен Вам

А. БРОНШТЕИН

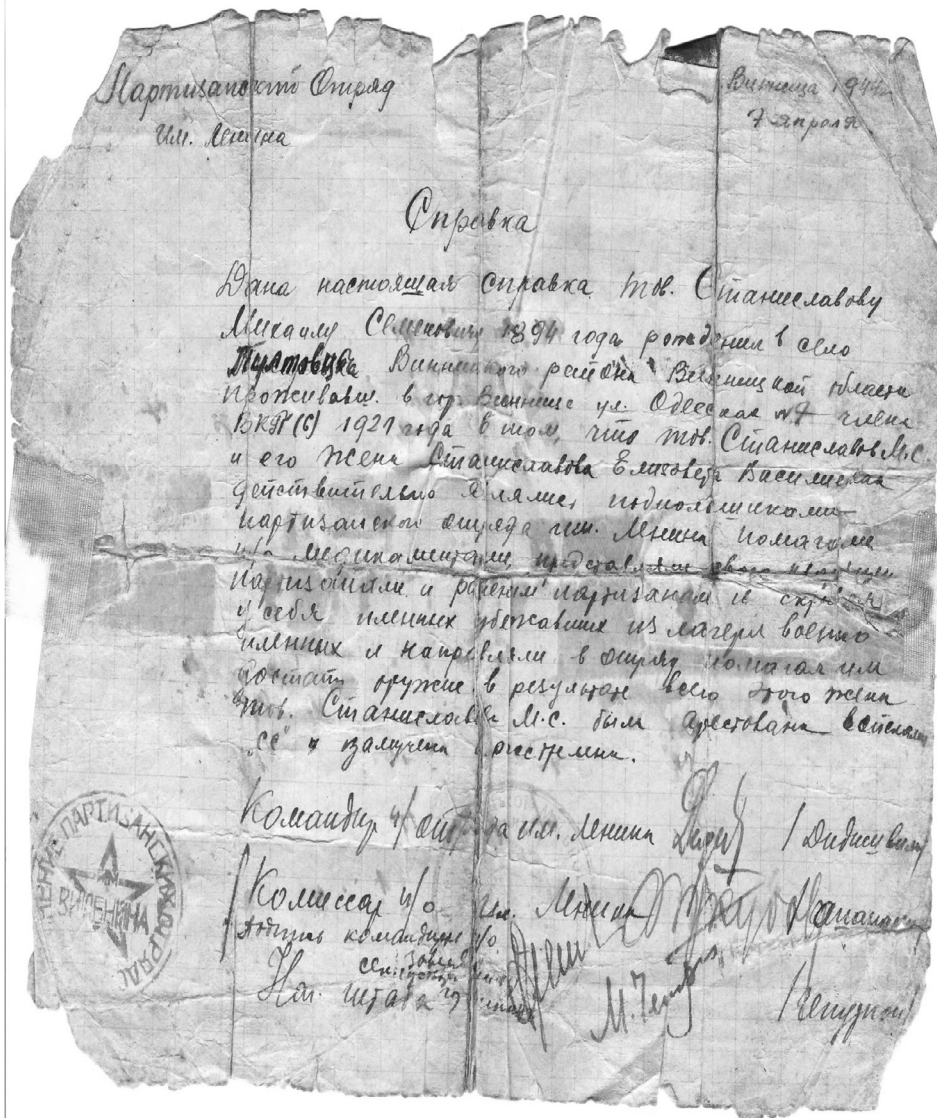
21/11/03

Праведниця народів світу (помертно)
Єлизавета Василівна Станіславова (Тетель)

Документи про присвоєння звання Праведник народів світу (помертно)
Михайлу та Єлизаветі Станіславовим

Родина Праведника народов світу
Михайла Семеновича Станіславова:

Праведниця народів світу Валентина Михайлівна Галкіна (Станіславова) (2021)

*Я відвідав це місце на початку 90-х. Зовсім
нещодавно тут встановили скромні обеліски.
Один – дорослим, а поряд, з різнокольоровими
іграшками, квітами – дітям. І напис на івриті
та українською мовою: «Тут знищували дітей –
надію єврейського народу». Я теж повинен був
лежати там, із ними. Але я втік і вижив.
І, значить, є вона надія. Жива.*

Арон Бронштейн

ОКУПАЦІЯ ВІННИЧЧИНИ. Липень 1941—березень 1944 рр.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- Німецька зона окупації
- Румунська зона окупації
- Табори для військовополонених
- Тюрми
- Гетто для єврейського населення
- Табори-колонії утримання депортованого єврейського населення
- Табори примусової праці

- Населені пункти, спалені окупантами
- Масові розстріли єврейського населення (цифрою вказана кількість загиблих)

ВІННИЦЯ

БАР

ЛІТИН

Джурин

(Іванів)

Міста

Селища міського типу

Села

Сучасні назви населених пунктів